

Kur'ân'da Ritmik Yapı: Fâsıla ve Uslûp Açısından Bir Deneme

Abdullah Emin ÇİMEN*

Abstract

Rhythmic Structure In Qur'an: A Practice From The Viewpoint Of Fasilah and Style. The Qur'an has peculiarity which doesn't resemble any other literary types. It is neither prose nor poem. It consists of the word of Allah. It came in a period when there were the most important literary figures in terms of Arabic language. With its language structure this scripture amazed those who knew Arabic language well. Its style bears miraculous characteristics. No one will be able to form a similar text to Qur'an in terms of language-meaning unity. The texts of Qur'an, a product of revelation bears rhythmic traits peculiar to Qur'an. We handled the rhythmic structure of Qur'an in terms of "End Rhyme Symmetry: Fasilah" and "Style: Uslub". We won visuality to our context giving most of rhythmic verses in table form.

Key Words: Qur'an, Text, Poem-prose, Rhythmic structure, End rhyme symmetry, Style.

Giriş

Kur'ân, bizzat kendisinin de vurguladığı gibi anlaşılır bir Arapça lisanla nazil olmanın¹ yanı sıra kıyamete kadar koruma altına alınmış ilahi bir metindir.² Arap dili açısından tarihin en önemli edebiyatçılarının bulunduğu bir dönemde nazil olan Kur'ân, Arap dilinin zirvesindeki bu ilk muhatapları³ tarafından anlaşılma⁴ gibi bir

* Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (emincimen@yahoo.com)

¹ "(Onu) apaçık Arapça bir dille (indirdi)." (Şuarâ, 26/195); "İşte böylece bu kitabı Arapça bir Kur'ân olarak indirdik." (Tâ Hâ, 20/113); ayrıca bkz. Yusuf, 12/2; Ra'd, 13/37; Nahl, 16/103; Zümer, 39/28; Fussilet, 42/3; Şûrâ, 42/7; Zuhruf, 43/3; Ahkâf, 46/12.

² Hicr, 15/9.

³ Bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *el-Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405, I, 165; Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Hüseyn, *el-İ'tikâd*, (tah. Ahmed İsâm el-Kâtib), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1401, s. 267-268; İbn Kesîr,

sorunla karşılaşmamış, ayrıca sahip olduğu dil, belağat, üslup ve anlam ilişkisi bakımından mükemmel olması yönüyle de bu kimseleri kendine hayran bırakmıştır. Hz. Peygamber'e karşı çıkan inkarcılar bile, Kur'ân'ın bu eşsiz özelliği karşısında acizliklerini itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Kur'ân karşıtları, nasıl ki Kur'ân vahyine muhatap olan tarihin en büyük ediplerinin bulunduğu dönemde bile Kur'ân'a benzer bir metin ortaya koyamamışlarsa, bundan sonra da onun dil-anlam bütünlüğüne yakın bir metin ortaya koyamayacaklardır.⁵

İsmail b Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1401, I, 61; Cürçânî, Ebubekir Abdülkahir, *Delâilü'l-İcâz*, (tah. Muhammed Tanci), Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, Beyrut, 1995, s. 243; İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, ts., I, 4; Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1996, I, 285, II, 244; Çetin, M Nihad, "Arap", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 286-288.

⁴ Kur'ân'ın, mesajını muhataplarına ulaştırırken teşbih (benzetme), kıssa ve antropomorfist (insanbiçimci) gibi değişik usuller kullanması, başka bir ifadeyle "anlatmak istediklerini, zihinlere yaklaştırarak anlatma" yolunu tercih etmiş olması, onun muhataplarıncı anlaşılmasını kolaylaştırıcı bir unsur olarak değerlendirilmektedir (bkz. Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1998, s. 45-51).

⁵ Kur'ân, kendisine benzer bir metnin insanlar tarafından yapılamayacağı gerçeğini muhataplarına adeta meydan okurcasına bildirmiştir. Önce kendisine benzer tam bir metnin (İsrâ, 17/88), sonrasında on suresine benzer bir metnin (Hûd, 11/13), en sonunda da bir suresine benzer bir metnin bile yapılamayacağını tüm muhataplarına şöyle haber verir: "Eğer kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun surelerinden birine benzer bir sure meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz." (Bakara, 2/23). Ayrıca bkz. Grunebaum, G. E. Von, "İ'djâz", *The Encyclopedia of Islam*, (New Edition), E J Brill, Leiden, 1971, III, 1019.

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre ilk defa Kur'ân'a nazire yapma teşebbüsünü Müseylimetülkezzâb (ö. 12/633) göstermiştir. Daha sonra İbn Mukaffâ (ö. 142/759), Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî (ö. 354/965) ve Ebu'l-Alâ' el-Ma'arrî (ö. 449/1057)'nin de bu yönde teşebbüsleri olmuş, ancak değişik nedenlerle bundan vazgeçmişlerdir (Zerkânî, *Menâhil*, II, 241; ayrıca bkz. Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *İcâzu'l-Kur'ân*, (tah. es-Seyyid Ahmed Sakr), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, s. 156-157; Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Marife, Beyrut, 1391, II, 93; Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebûbekr, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, ts., II, 317. Müseylime'nin teşebbüsüyle ilgili olarak ayrıca bkz. Jones, Alan, "The Language of the Qur'ân", (*Proceedings of the Colloquium on Arabic Lexicology and Lexicography* içinde, edit. K. Devenyi, T. Ivanyi, A. Shvitiel), Eötvöns Lorand University, Budapest, 1993, s. 34). İbn Mukaffâ'nın Kur'ân'a benzer bir metin yazarken Yunus, 11/44. ayete geldiğinde bu ayette bulunan ahenk ve edebi sanatlar sebebiyle yaptığı işten vazgeçtiği söylenmektedir (Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî (754/1353), *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, (tah. Adil Ahmed Abdulmevcud v. dğr.), Dâru'n-Neşr, Beyrut, 2001, V, 229). İbn Mukaffâ, kendisine nispet edilen başta *Mu'arazati'l-Kur'ân* adlı eser olmak üzere Mezdek, Mani, Zerdüşt gibi Fars

Kur'ân'ın Arap diliyle indirilişi gelişi güzel bir olay değildir, bilakis onun Arapça indirilişinde birçok hikmet gizlidir. Muhammed Hamidullah Kur'ân vahyi için Arapçanın seçilmesini şu şekilde yorumlamıştır: “Diller, tedrici bir şekilde değişim eğilimi gösterirler ve zaman içinde insanlar tarafından anlaşılması imkansız bir hal alırlar. Geoffrey Chaucer'in İngilizcesi, bugünün İngiltere'sinde eski İngiliz Dili bölümü öğrencileri hariç hiç kimse tarafından anlaşılmaz. Aynı şey, ister yeni ister eski olsun dünyadaki tüm diller için geçerlidir. Yunanca, Latince, Fransızca, Almanca, Rusça ve diğer dillerin tamamında bu durum aynıdır. Bunun tek istisnası Arapçadır. En az 1500 yıldır Arapçanın ne kelimelerinde ne gramer yapısında ne harflerin hecelenmesinde ne de kelimelerin telaffuz şeklinde bir değişme olmuştur. Şayet bir değişim söz konusu ise bu şu anlama gelir: Eğer önceden iki ayrı kullanım var idiyse şu an onlardan biri baskın çıkmış, diğeri de kullanılmaz hale gelmiştir. Allah'ın sürekli devam eden mesajı (lasting message) için sadece yapısı değişmeyen böyle bir dilin Allah tarafında seçilmiş olması, Allah'ın inayetiyle meydana gelmiş değil midir?”⁶

Kur'ân “Alemlerin Rabbi”nin kendine has bir kelimadan ibarettir; o bir şairin veya kahinin sözü de değildir:

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَّا تَذْكُرُونَ تَنْزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ

“O, bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünöyorsunuz! Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir.”⁷

“Biz (Muhammed'e) Kur'ân öğrettik, şiir öğretmedik.”⁸

dini inançlarına dair birçok kitabı Arapçaya tercüme etmesi veya telif etmesinden dolayı zandıklıkla itham edilmiştir. *Mu'arazatü'l-Kur'ân* adlı eserin ona aidiyetinin imkansız veya en azından şüpheli olduğu söylenmektedir. Kasım er-Ressî (ö. 246/860) dışında eski kaynakların hiçbirinde İbn Mukaffa'nın Müslüman olmadığıyla ilgili herhangi bir bilgi yer almaz (Ressî, Kasım b. İbrahim, *er-Redd 'ala'z-Zindik ibn Mukaffa*, (*Teftü'rü'l-Kur'ân*, (*Mecmû'u Kütüb ve Resâil li'l-İmâmi'l-Kâsum b. İbrâhim er-Ressî* içinde, tah. Abdülkerim Ahmet Cedebân), *Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye*, Sana, 2001, I, 320-385; Durmuş, İsmail, “İbnü'l-Mukaffa”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 131; Watt, M. William, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (trc. Ethem Ruhi Fıglalı), Umran Yayınları, Ankara, 1981, s. 215-217; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, (trc. Abdülhalim Neccar), *Dâru'l-Ma'rife*, Kahire, ts., III, 326).

⁶ Hamidullah, Muhammad, *Introduction to Islam*, Centre Culturel Islamique, Paris, 1980, s. 29.

⁷ Hâkkâ, 69/41-43.

Tarihi süreçte bazı inkarcı toplumların peygamberlerini sihirbazlıkla, getirdikleri mesajı da sihir olarak nitelendirmelerine⁹ benzer bir yaklaşımı Hz. Peygamber'in inkarcı muhaliflerinin de sergilemiş oldukları bir vaktadır. Bu çerçevede değişik vesilelerle müşriklerin Hz. Peygamber'e yönelttikleri sihirbaz nitelemesi ve Kur'an'ı sihir olarak tanımlama çabaları bizzat Kur'an tarafından reddedilmiştir:

"Ayetlerimiz açık açık okunup beyan edildiğinde o kâfirler önlerine gelen gerçek hakkında: 'Bu, besbelli bir sihirdir!' derler. Yoksa, 'Kur'an'ı kendisi uydurdu!' mu diyorlar? De ki: Eğer ben uydurduysam zaten Allah, çok geçmeden cezamı verir."¹⁰

Böylece Kur'an, kendini tanımlarken şair-şiir veya kahin-kehanet ya da sihirbaz-sihir ilişkilerinin kendisiyle ilişkilendirilmesinin asla mümkün olamayacağını kesin bir dille ortaya koymuş olmaktadır.

Kur'an'ın "Allah Kelamı" olduğunu ve hiçbir söze benzemediğini basit insanların bile kavrayabileceğini ortaya koyması bakımından Asmaî (ö. 216/831)'nin naklettiği şu olay hayli dikkat çekicidir: Ben *السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءَ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ* "Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin!"¹¹ ayetini okurken yanımda bir bedevi Arap vardı. Ayetin son kısmını yanlışlıkla *وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* şeklinde okudum. Bedevi bana; "Bu kimin sözüdür?" diye sordu. Ben de; "Allah'ın kelimidir." dedim. Bana; "Tekrar oku!" dedi, ben de ayeti tekrar yanlış şekilde okudum. Bunun üzerine bedevi şöyle dedi: "Bu Allah kelamı değildir." Daha sonra düşündüm ve ayetin sonunu *وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ* şeklinde okudum. Bu sefer bana; "Doğru okudun. İşte bu Allah'ın kelimidir." dedi. Bedeviye Kur'an okuyup okumadığını sorduğumda bana, "hayır" cevabını verdi. Bunu nasıl bildin, diye sorduğumda ise şöyle dedi: *يا هذا عز فحك قطع ولو غفر ورحم لما قطع* "Be adam! Güç ve kudret sahibi oldu

⁸ Yâsîn, 36/69. Ayrıca bkz. Enbiyâ, 21/5; Sâffât, 37/36; Tûr, 52/29-30; Hâkka, 69/41.

⁹ Hz. İsa ilgili olarak: Maide, 5/110; Sâff, 61/6. Hz. Musa ile ilgili olarak: Yunus, 10/76-77; Tâhâ, 20/57; Şuarâ, 26/49; Neml, 27/13; Kasas, 28/36.

¹⁰ Ahkâf, 46/7-8. Ayrıca bkz. Hud, 11/7; Enbiyâ, 21/3; Sebe, 34/43; Sâffât, 37/15; Zuhruf, 43/30; Kamer, 54/2; Müddessir, 74/24;

¹¹ Mâide, 5/38.

ve hükmünü ortaya koydu, arkasından da kesti. Affedip rahmet etseydi kesmezdi.”¹²

Kur’ân’ın bu dil yönü özellikle de onun ritmik yapısı, fâsılalar ve üslup bakımından birlikte incelendiğinde, onun en büyük Arap şairlerini bile adeta büyülencesine etkisi altına almasının ipuçları ve ilahi bir kaynaktan gelen vahiy mahsulü bir eser oluşu daha net ve kolay anlaşılacaktır.

“Ritm” veya “ritim”, Yunanca ya da Fransızca “rythme” kelimesinden dilimize geçen ve bazı olayların az çok düzenli olacak şekilde arka arkaya gelmesi, düzenli aralıklarla tekrarlanması, ahenk, ölçü, düzenlilik gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Ritim kelimesi, müzik ve söz sanatlarının yanı sıra, resim ve heykel gibi plastik sanatlarda da kullanılmaktadır.¹³ Biz “Kur’ân’da ritmik yapı” derken, Kur’ân’daki kelimelerin ve cümlelerin kendi içinde ahenkli, ölçülü ve düzenli bir şekilde sıralanmasını kastediyoruz.

I. FÂSILALARDAKİ RİTMİK YAPI

A. Fâsıla’nın Tanımı

Çoğulu fevâsil (فواصل) olan fâsıla (فاصلة) kelimesi, fasl (فصل)’dan türemekte ve bu kök, lügatte temel anlam olarak, iki şeyin arasını birbirinden ayırmak ve uzaklaştırmak manasına gelmektedir. Bu kök, kesmek, yarmak, hüküm vermek, bir yerden ayrılmak, çocuğu süttten kesmek, engel olmak gibi anlamlar için de kullanılmaktadır. İnci veya otuz üçlü tespih tanelerinin arasını ayırmak için konulan işaret veya nişanelere de fâsıla denmiştir.¹⁴ Arûz ıstılahı olarak fâsıla, sonunda

¹² İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zâdu’l-Mesîr fî ‘İlmî’t-Tefsîr*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1404, II, 354.

¹³ Sâmî, Şemseddin, *Sâdeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî*, "ritim (ritm)" md., Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986, III, 1111; *Hayat Küçük Ansiklopedi*, (nşr. Şevket Rado), Hayat Yayınları, İstanbul, 1968, s. 972; *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998, "ritm" md., II, 1862.

¹⁴ Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-Ayn*, (tah. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerâî), Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, ts., VII, 126; İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyya, *Mu’cemu’l-Mekâyis fî’l-Luğa*, (tah. Şihâbüddîn Ebû ‘Amr), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1994, s. 837; Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtârü’s-Sihâh*, (tah. Mahmud Hâtır), Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1995, s. 517; İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü’l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1994, XI, 521-522. Ayrıca fâsıla, mesafe ve zaman arasındaki boşluk, aralık, devam eden süsleme örgeleri (tezyini motifler) arasındaki aralık, iki cisim veya şekli ayıran boşluk

sakin bir harf bulunan üç veya dört harekeli harften teşekkül etmiş gruplara denir.¹⁵ Fâsıla isminin, *“كُتَابُ فَصَلَاتٍ آيَاتُهُ”* (Bu) ayetleri ayırt edilmiş, Arapça okunan bir Kitaptır.”¹⁶ ayetinde yer alan *فُصِّلَتْ* kelimesinden alınmış olabileceği ihtimalinden de söz edilmektedir.¹⁷

Kur’ân’la ilgili bir kavram olarak fâsıla, Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Suyûtî (ö 911/1505)’nin tarifine göre “şiiirdeki kafiye ve secideki karîne gibi ayetin son kelimesi” için kullanılmaktadır.¹⁸ Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1052) fâsılayı “cümlelerin son kelimesi” olarak tarif etmiştir.¹⁹ Bu tarife göre fâsıla, ayetin sonunda olabileceği gibi ayet içerisindeki herhangi bir cümlelerin sonunda da olabilmektedir. Çünkü, fâsıllar vakıflar gibi sadece anlamın bittiği yerleri göstermezler. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak fâsıla, sadece ayet sonlarında bulunmaz, bazen ayetin ortasında da bulunabilir. “Her ayet sonu fâsıladır, ama her fâsıla ayet sonu değildir.” sözü bu nedenle söylenmiştir.²⁰ Bâkîllânî (ö. 403/1012) ise fâsılayı, “manaların anlaşılmasını sağlayan ayet sonlarındaki birbirine benzeyen harfler” olarak tanımlamıştır.²¹

Kısaca fâsılayı, içinde bulunduğu ayetle onu takip eden ayeti birbirinden ayıran ayetin son kelimesi veya aynı ayet içerisindeki bir cümleyi sonraki cümleden ayıran o cümlelerin son kelimesi olarak tarif edebiliriz.²² Nitekim fâsıla, bir ayeti veya cümleyi diğerinden ayırt ettiği

---

anlamlarına gelmektedir. Herhangi bir tezyinat motifinin arası kesik olarak devam eden süsleme örgelerine de *fâsılah* veya *aralı* denir. İki motif arasındaki boşluğa *fâsıla*, *açıklık* veya *ayra* tabir olunur (Arseven, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, I, 579).

¹⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VII, 127; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 524. Arûz'da iki çeşit fâsıla vardır: 1. Fâsılatü'l-Kubrâ (Büyük), 2. Fâsılatu's-Suğrâ (Küçük). Birincisi beş harften oluşur ve ilk dördü harekeli, sonda bulunan beşincisi ise, sakindir. İkincisi dört harften oluşur ve bunlardan ilk üçü harekeli olup, dördüncüsü sakindir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 523; Cürçânî, Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, (tah. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Küttâbî'l-Arabî, Beyrut, 1405, s. 211; Cheneb, Moh. Ben, “Fâsıla”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, IV, 516).

¹⁶ Fussilet, 41/3.

¹⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 54; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 262.

¹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 53; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 260; Zerkânî, *Menâhil*, I, 236.

¹⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 53; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 260.

²⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 54; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 260; ayrıca bkz. Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*, Dâru'l-Kutübî'i-İlmiyye, Beyrut, 1992, II, 1293; Kannevcî, Sadîk b. Hasan, *Ebcedü'l-Ulûm*, (tah. Abdülcebbâr Zekkâr), Dâru'l-Kutübî'i-İlmiyye, Beyrut, 1978, II, 425, 503.

²¹ Bâkîllânî, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 270.

²² Hasnâvî, Muhammed, *el-Fâsıla fi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1986, s. 29; Eroğlu, Ali, “Kur’ân-ı Kerim’de Fâsıla”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,

(fasl) için bu ismi almış olmalıdır. Ancak biz, ulemanın büyük çoğunluğunun yaptığı gibi fâsılanın iki tanımından birincisini tercih ederek çalışmamızda “ayetin son kelimesini” temel alacağız. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kur’ân’da fâsıla, mananın gerektirdiği şekilde ve insanın ruhunu rahatlatıp sakinleştiren bir üslupla ayet sonlarının, kelimenin son harfiyle ya da vezniyle uyumlu olması şeklinde gerçekleşir.²³ Kur’ân metninin biçimsel bir özelliği olan fâsıllar, ses ahenginin ön plana çıktığı ritmik yapılar olarak değerlendirilebilirler.²⁴

Fâsıla, Kur’ân’ı diğer kelimelerden ayıran farklı bir özelliktir.²⁵ Fâsılalarda kullanılan kelimeler, öyle bir özen ve ihtimamla seçilmiştir ki, bu kelimelerin yerine başka bir kelimeyi koyma ihtimali yoktur.²⁶ Esasen fâsıla konusu, İcâzu’l-Kur’ân konusuyula ilişkilendirilerek incelenmektedir. Nitekim bu alanda ilk eser yazarlardan biri olan Rummânî (ö. 384/994) fâsılayı, Kur’ân icâzının yedi bölümünden biri olan belağatın bir alt başlığı olarak ele almıştır.²⁷ Bâkullânî (ö. 403/1012) de üç ana bölüme ayırdığı icâzın bedî ve belağat bölümünde fâsıla konusuna yer vermiştir.²⁸

Fâsıla konusunun ilk defa Halil b. Ahmed tarafından gündeme getirildiği söylenmektedir.²⁹ Bu çerçevede fâsılanın daha ilk dönemlerde yazılmış eserlere yansımalarını görmektediriz. Hicri üçüncü asrın ilk

sayı: 10, Erzurum, 1991, s. 253; Çetin, Abdurrahman-Topuzoğlu, Tefvik Rüşti, “Fâsıla”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 210.

²³ Hasnâvî, *el-Fâsıla*, s. 29.

²⁴ Bazı çağdaş araştırmalarda fâsıladan, ritmik yapı, düz yazı gibi ifadelerle bahsedildiğini görmektediriz. Örnek olarak bkz. Fleisch H., “Fâsıla”, *The Encyclopedia of Islam*, (New Edition), E J Brill, Leiden, 1965, II, 834-835; Wayhudi, Jarot, “Literary Interpretation of The Qur’ân: Fawâsıl al-Âyât, Qasam and Istifham, Three Examples From Bint al-Shâti’s Tafsîr”, *Islamic Studies*, XXXVII/1, Islamabad, 1998, s. 19; Stewart, Devin J, “Saj’ in The Qur’ân: Prosody and Structure”, *Journal of Arabic Literature*, XXI, 101-139.

²⁵ Bâkullânî, *İcâzu’l-Kur’ân*, s. 59; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 54.

²⁶ Bkz. Hamidullah, Muhammed, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi (Bir Deneme)*, (trc. Mehmet Sait Mutlu), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1965, s. 62.

²⁷ Rummânî, Ebu’l-Hasan b. İsa, *en-Nüket fi İcâzi’l-Kur’ân*, (*Selâsu Resâil fi İcâzi’l-Kur’ân* içerisinde), Kahire, 1987, s. 75-76.

²⁸ Bâkullânî, *İcâzu’l-Kur’ân*, s. 35, 57-64, 192-194; ayrıca bkz. bkz. Bint eş-Şâti’, Aişe Abdurrahman, *el-İcâzu’l-Beyânî li’l-Kur’ân ve Mesâil b. el-Ezrak, Dâru’l-Me’ârif*, Kahire, 1984, s. 253.

²⁹ Hanefî, Muhammed Recâ, “el-Fevâsıl Ehadu Mezâhiri’l-İcâzi fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, *Mecelletu’l-Va’yi’l-İslâmî*, sayı: 388, Kahire, 1988, s. 44.

yarısında Kâsım b. er-Ressî (ö. 246/860), “*en-Nâsîh ve'l-Mensûh*” adlı kitabında konuya yer vermektedir.³⁰

B. Kafiye ve Secî İle Fâsıla Arasındaki İlişki

Arap dili, şiir (nazım) ve nesir (düz yazı) olmak üzere ikiye ayrılır. Şiirde kafiye, nesirde ise seci ve mürsel bulunur. Şiirin methiye (övgü), hiciv (yergi) ve mersiye (ağıt) gibi türleri vardır. Secide de karîne bulunur.³¹

Kafiye, şiirde en az iki mısra sonunun kulakta benzer sesler bırakan harf, hece ve kelimelerle bitirilmesiyle oluşan ses benzeşmesidir. Kafiye, her edebiyatta bir ses tekrarı, mısraların ahengini artıran bir musiki unsurudur. Şiirde kafiyenin asıl görevi, musiki bestelerindeki kuvvetli nağmelerin sık sık tekrarı gibi tamamıyla müzikal bir görevdir. İmru'l-Kays (ö. 545 m.)'ın Mu'allakâ'sında kâfiye, beyitlerin sonunda lâm (ل) harfinin tekrarıyla yapılmıştır; menzil, mercil, tefaddul gibi. Bir diğer Mu'allaka şairi Tarafe, kafiyesini dal (د) harfiyle yapmıştır.³²

Nesirde yapılan kafiye seci' denir.³³ Başka bir ifadeyle, “seci', her iki kelimenin kafiyeli olacak şekilde sözün parça parça söylenmesidir. Mürsel ise ne kafiye ne de başka bir şey gözetilmeden sözün tamamen serbest olarak söylenmesidir. Hutbelerde, dualarda, insanların teşvik edilmesi veya korkutulmasında bu ifade tarzı kullanılır.”³⁴

Araplar, tarihi bir gelenek olarak şiire büyük önem vermişlerdir. Araplar arasında şiir, sahip olduğu uyum ve ahenk nedeniyle başka hiçbir sanatın sahip olmadığı özel bir yere ve üstünlüğe sahiptir. Araplar “şiiri, manaları en güzel şekilde ve en belâğatlı üsluplarla ifade etme yeteneklerinin bir aracı olarak kullanmışlardır.”³⁵ İslam'ın

³⁰ Ressî, eserinde fâsıladan şu şekilde bahsetmektedir: Kur'ân'daki vasl ayetleriyle fâsilâ ayetlerini bilip bunları birbirinden ayırabilen kişi, Allah'ın izniyle helak olmaktan kurtulmuş olur (Ressî, Kasım b. İbrahim, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, (Mecmûu Kutüb ve Resâil li'l-İmâmî'l-Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî içinde, tah. Abdülkerim Ahmet Cedebân), Dâru'l-Hikme el-Yemâniyye, Sana, 2001, II, 52).

³¹ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (trc. Halil Kendir), Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul, 2004, II, 832; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 262; Zerkânî, *Menâhil*, I, 236.

³² Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 82; *Türkçe Sözlük*, “kafiye” md., II, 1155.

³³ *Türkçe Sözlük*, “seci” md., II, 1927.

³⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 832.

³⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 593.

gelişinden sonra da Müslümanların şiire olan yakın ilgisi büyük oranda devam etmiştir.³⁶

Edebiyat türlerinden nazım, belki de insanlığın tarihi kadar eskiye dayanır. İnsanoğlu düşüncelerini nesilden nesile nazımla aktara gelmiştir. “Nazım en olgun meyvelerini verdikten sonra nesir doğmuş”tur. Nazımın kafiyeli ve vezinli olma zarureti vardır. Bu nedenle nazım, “hatalarını bağışlatmak için musikinin yardımına muhtaç; musikinin yani veznin, kafiyenin.”³⁷

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935),³⁸ Rummânî (ö. 384/994) ve Ebû Bekr el-Bâkullânî (ö. 403/1012) secînin bir “eksiklik (ayıp)” olması nedeniyle Kur'ân'da bulunamayacağını, fâsılanın ise “belâğat” güzelliğinden dolayı Kur'ân'da var olduğunu söylemişlerdir.³⁹ Ancak Mutezilenin bir kısmı Kur'ân'da secî olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰ Kur'ân'da seci olduğunu söyleyen önemli alimleri Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 395/1004), İbn Sinan el-Hafâcî (ö. 466/1073), Ebû Yakub es-Sekkâkî (ö. 626/1228), İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Ahmed Şevki (ö. 1351/1932) ve İbrahim Enîs olarak sıralayabiliriz.⁴¹

Suyûtî secin Kur'ân'da var olup olmadığıyla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmuştur: Seci kelimesi, kuşların secisinden (ötüşünden, çıkarttıkları benzer ritimli seslerden) türediği için

³⁶ Nitekim İbn Abbas (ö. 68/687), hadis dersleri verirken bile zaman zaman şiir okumak için derse ara vermiştir (Bağavî, III, 405). Ayrıca kendisine Kur'ân'ın garip kelimelerinin anlamları sorulduğunda, onların anlamlarını Arap şiirinde aramaları gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur (Suyûtî, *el-İtkân*, I, 347, II, 19). Hz. Ömer (ö. 23/643)'in de Cahiliye şiirinin öğrenilmesi tavsiyesinde bulunduğu anlaşılmaktadır (Beyzâvî, Kâdî Nâsruddîn eş-Şîrâzî, *Envâr-ut-Tenzîl ve Esrâr-ut-Te'vîl*, (tah. Abdülkadir İrfan el-'Aşşâ Hassûne), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, III, 401).

³⁷ Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 74.

³⁸ Kur'ân'da seci olmadığını ilk söyleyen kimse Ebu'l-Hasan el-Eş'ârîdir (Hanefî, “el-Fevâsîl...”, s. 44).

³⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 54; ayrıca bkz. Cezâirî, Tahir, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, (tah. Abdulfettah Ebû Gûdde), Mektebetu'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Halep, 1995, II, 867; ayrıca bkz. Bint eş-Şâtî, *el-İcâzu'l-Beyânî*, s. 260.

⁴⁰ Hasnâvî, *el-Fâsıla*, s. 93. Hicri III. Asırdan itibaren fâsıla konusu İslami fırkalar arasında tartışılmaya başlanmış ve Kur'ân icâzının nazımla ilişkisi bağlamında gündeme getirilmiştir. Yine Mutezilenin önemli alimlerinden biri olan Rummânî (ö. 384/994), Kur'ân'da seci bulunamayacağını güçlü ifadelerle ortaya ispatlamaya çalışmıştır (Bint eş-Şâtî, *el-İcâzu'l-Beyânî*, s. 254, 257).

⁴¹ Hasnâvî, *el-Fâsıla*, s. 103-105.

Kur'ân'da olmayan böylesi bir kavramın Kur'ân için ödünç alınıp kullanılması Kur'ân'ın şerefine uygun düşmez.⁴²

Şu hususu da vurgulamakta fayda vardır: İnsanın dikkatini çekmek ve hafızaya yardımcı olmak için ayet sonlarında kafiye ve kalın seslilerin uyumu söz konusudur Ayetlerdeki bu uyum ve ahenk, insanın ruhunu okşar.⁴³

“Kur'ân icâz, teşbih, istiare, kinaye, telâüm, fâsılalar, tecânüs, mübalağa, hüsn-i beyan gibi belağatın bütün kısımlarında en üst seviyededir. Bir edip çoğunlukla kafiyeyi tutturabilmek için anlamı kısmen de olsa ihmal eden kelimeler seçmek zorunda kalır.”⁴⁴ Ancak Kur'ân'da bunun aksine her zaman ayet sonlarındaki “fâsılalar anlama (manaya) uyarlar.”⁴⁵ Bu nedenle fâsılalarda her zaman hakim olan unsur, anlamdır.⁴⁶ Bu sayede anlamda hiçbir kayıp söz konusu olmaz. Secîde ise fâsılların tersine, “anlam (mana) secîye tabidir.”⁴⁷ Bu nedenle anlamda bazen kayıplar söz konusu olabilmektedir. Öneğin şiirin kafiyesinde kusur olarak kabul edilen bir durum fâsılada kusur olarak görülmez. Aşağıdaki kelimeler fâsıla açısından kusursuz olarak kabul edilirken şiirdeki kafiye açısından kusurlu görülmektedirler:⁴⁸ Bakara suresindeki⁴⁹ *عَلِيمٌ* ile *ثُرَجْعُونَ*, Âl-i İmrân suresindeki⁵⁰ *الميعادُ* ile *النَّوَابُ* ve Târik suresindeki⁵¹ *الطَّارِقُ* ile *النَّاقِبُ* örneklerinde olduğu gibi.

Ulemanın çoğunluğu Kur'ân'ın, edebiyatın nesir, seci, mürsel, nazım, kaside, recez gibi türlerinden hiçbirine benzemediği kanaatindedir.⁵² Bazıları ise Kur'ân'ın nesir olduğunu söylemektedir. Nesir olduğunu söyleyenler arasında⁵³ da yukarıda bahsetmiş

⁴² Suyûtî, *el-İtkân*, II, 262.

⁴³ Hamidullah, Kur'ân-ı Kerim Tarihi (Bir Deneme), s. 18, 20.

⁴⁴ Yıldırım, “Kur'an”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 395.

⁴⁵ Bâkîllânî, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 270-271.

⁴⁶ Nakre, et-Tühâmî, *Saykulûciyyetü'l-Kıssa fi'l-Kur'ân*, eş-Şeriketü't-Tûnusiyye li't-Tevzî', Tunus, 1974, s. 492.

⁴⁷ Bâkîllânî, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 270; Bint eş-Şâtî', *el-İcâzu'l-Beyânî*, s. 255, 257.

⁴⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 99.

⁴⁹ Bakara, 2/28. ve 29 ayetlerin fâsılları.

⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/194 ve 195. ayetlerin fâsılları.

⁵¹ Târik, 86/2. ve 3. ayetlerin fâsılları.

⁵² Yıldırım, “Kur'an”, XXVI, 395.

⁵³ Kur'ân'ın nesir olduğunu söyleyenler arasında İbn Haldun (İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 832), Seyyid Kutub ve Muhammed Hamidullah da yer almaktadır. Hamidullah konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Kur'ân-ı Kerim nesir olmasına rağmen, ahenk, rezonans, üslup, ihtişamı vs. gibi şiirin bütün vasıflarına sahiptir. O derece ki, metne bir tek harfin ilave veya çıkarılması, bir şiir kıtasında olduğu gibi bütünü

olduğumuz gibi onda seci bulunup bulunmadığı konusunda tartışma vardır. Kur'ân Bâkıllânî'nin ifadesiyle kafiyeli ya da kafiyesiz aruz vezinli şiirlere benzemediği gibi, secili ya da secisiz vezinli nesirlere de benzememektedir. Böylece Kur'ân'ın alışlagelmiş tüm söz sanatlarından farklı bir üsluba sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴

“Kur'ân'ı Kerim şiir değildir, fakat melodi ve ahengi vardır ve hatta şiir gibi kafiyelidir. Mısralardan teşekkül etmez: Satırları (ayetler) bazen bir tek kelime, bazen bir sayfaya kadar varan birçok kelimedir. Bu ne nesir, ne de şiirdir, fakat her iki nevin de üstünlüklerini kendinde toplar.”⁵⁵ O, hiçbir edibin, hiçbir şairin ifadesine benzemez. O ne kimseyi taklit etmiştir, ne de kimse onu taklit edebilir. Kur'ân üslubu her zaman tazeliğini, canlılığını, yeniliğini ve kendine has özelliklerini muhafaza etmiştir.⁵⁶

Oryantalistlerin bir kısmı da Kur'ân'da şiir olmadığı hususunda İslam alimleri gibi düşündüklerini ifade etmişlerdir. E. Montet konuyla ilgili olarak şunları söyler: “Kur'ân'ı Kerim'de dar manada şiir yoktur.” Regis Blachere'in değerlendirmesi ise şöyledir: “Vahiy şeklinin şiirle hiçbir alakası yoktur”, “hatta o kadar çeşitli, o kadar değişik ve o kadar mülayim olan –kafiyeli- birliklerin ritmi dahi Arap belâğatının kaidelerine hiçbir surette benzemez.”⁵⁷ Taha Hüseyin ise bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Kur'ân ne şiirdir, ne nesirdir, Kur'ân Kur'ândır.”⁵⁸

Kur'ân'ın belâğat ilminde sanat ve zevk açısından sahip olduğu gerçek değeri, tüm boyutlarıyla en iyi şekilde Arap dilinde çok ileri bir

---

bozar.” (Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi (Bir Deneme)*, s. 62) Seyyid Kutub'un konuyla ilgili açıklaması şu şekildedir: “Arapçanın kavramlarını olması gerektiği şekilde ölçü aldığımızda Kur'ân'ın bir nesir olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Yalnız bu eşsiz ve üstün özellikleri bulunan bir nesir türüdür. Eşsiz edebi güzelliği bulunan bir nesir (Kutub, Seyyid, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, (trc. Mehmet Yolcu), Çizgi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 130-131 -1. dipnot-). Cemil Meriç ise Kur'ân-ı Kerim ile ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: Nesir, “bütün nazımları kucaklayan bir orkestra: girift ve kâmil. Kur'ân mensurdur: Yedi Aska şairlerini secdeye kapandıran bir nesir.” (Meriç, *Bu Ülke*, s. 74)

⁵⁴ Bâkıllânî, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 35.

⁵⁵ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi (Bir Deneme)*, s. 59-60.

⁵⁶ Nursi, Said, *Sözler*, Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul, 2005, s. 275.

⁵⁷ Okıç, M. Tayyip, *Kur'ân-ı Kerimin Üslûb ve Kirâati*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, s. 5-6.

⁵⁸ Seyyid Kutub, Taha Hüseyin'in bu sözünü demagoji olarak değerlendirip tenkit etmiştir (Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 130 -1. dipnot-).

merhaleye ulaşmış kimseler idrak edebilir.⁵⁹ Ancak Kur'ân'daki belağat güzelliklerinin farkına varabilmek için bazen çok büyük bir edip olmak da gerekemeyebilir. Nitekim Abdülmelik el-Asmaî (ö. 216/831)'nin bedevi bir kadının Kur'ân'la ilgili naklettiği şu sözleri bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir: Bedevi kadının söylediği güzel bir şiir üzerine Asmaî kadına hitaben; "Allah senin canını alsın, ne kadar fasîh bir şiir söyledin!" der. Bedevi kadın da ona şöyle cevap verir: "Benim bu sözüm, iki emri, iki nehyi, iki haberi ve iki müjdeyi aynı anda bir araya toplayan وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ "Musa'nın annesine, "O (çocuğu)nu emzir, başına bir şey gelmesinden korkuyorsan (bir sandık içinde) onu suya bırak, korkma, üzülme biz onu tekrar sana geri vereceğiz ve onu elçilerden yapacağız." İlham ettik."⁶⁰ ayetinin yanında hiç fasîh sayılabilir mi?"⁶¹

C. Ayet Sonları ve Fâsıllar

Ayet sonlarının neresi olduğu ve fâsılları hangi kelimelerin oluşturduğu konusu tartışmalı bir husustur. İlk defa ayetlerin birbirinden ayrılması ve ayet sonlarının belirlenmesi, ayetlere hareke ve nokta işaretleri konduktan sonra gerçekleşmiştir.⁶²

⁵⁹ Nakre, Saykulüciyyetü'l-Kıssa, s. 500.

⁶⁰ Kasas, 28/7.

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VI, 203; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'u li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, (tah. Ahmet Abdülâlîm el-Berdûnî), Dâru's-Şa'b, Kahire, 1372, XIII, 252; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 149; Âlûsî, Ebu'l-Fadl Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'îl-Mesânî*, Dâru lhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, Beyrut, ts., XX, 45.

⁶² Dâni, Ebû Amr Osman b. Said, *el-Muhkem fî Nukadi'l-Mesâhif*, (tah. İzzet Hasan), Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1407, s. 17. Ayet sonlarının belirlenmesiyle ilişkili olduğu için burada ayetlerin harekelenmesi ve noktalanmasından kısaca bahsedeceğiz: Rasûlullah (sav) döneminde Kur'ân-ı Kerim bir kitap içerisinde bir araya toplanmamıştı. Kur'ân, Hz. Osman (ö. 35/655) döneminde istinsah edilip onları okuyacak kâriplerle birlikte değişik şehirlerle gönderildiğinde ayetleri günümüzdeki gibi numaralandırmış değildi. (Rasûlullah (sav)'ın vefatından yaklaşık yirmi yıl sonra Hz. Osman, Hz. Ebu Bekir döneminde cem edilen Mushafı çoğaltarak Müslümanların yaşadığı farklı şehirlere, onları okuyup öğretecek hocalarla birlikte göndermişti. Bunlardan Abdullah b. Şâib (ö. 70/698) Mekte'ye, Muğire b. Şihâb Şam'a, 'Amir b. Abdülkays Basra'ya, Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 74/693) Kufe'ye gönderildi. İstinsah heyetinde yer alan Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)'i Hz. Osman, Medine'de kendi yanında bırakmıştı (Zerkânî, *Menâhil*, I, 279; ayrıca bkz. Suyûtî, *İtkân*, I, 197). Bu Mushaflardaki ayetlerin harekeleri ve harflerin noktaları da yoktu. Bu Mushaflar "yalın" bir haldeydi. (Dâni, *el-Muhkem*, s. 2, 17, 35) Ayetlerin harekelenmesi Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından yapılmıştır.

Eskiden beri Kur'ân ayetlerinin sayısı konusunda da ulema arasında görüş birliği olmamıştır.⁶³ Bilindiği gibi Rasulullah (sav) ayetleri tane tane, tek tek, "harf harf"⁶⁴ okur, bazı kelimelerde nefesini keserek bu kelimeler üzerinde vakıf yapardı. Rasulullah (sav)'ın okuyuşundaki bu vakıfların ayet başı olup olmadığı meselesinde sahabe arasında tam bir görüş birliğinin olmamasının bir sonucu olarak, bir ayetin başlangıcı ile sonunun hangi kelimeler olduğu konusu hep tartışıla gelmiştir. Rasulullah (sav) ayeti ilk kez okuduğunda ayet başlarını ve ayet sonlarını öğretmek için her ayetin sonunda dururdu. Ayetlerin başının ve sonunun neresi olduğunu sahabeye öğrettikten sonraki okuyuşunda ise, mana irtibatı söz konusu olunca ayetleri birleştirerek okurdu.⁶⁵

Fâsılların nasıl bilineceğiyle ilgili olarak Câ'berî (ö. 732/1392)'nin yapmış olduğu iki farklı tasnif vardır; biri tevkifi diğeri kıyâsî.

1.Tevkîfî Yolla Fâsılların Bilinmesi: Bu tür fâsıllar semâî⁶⁶ olduğu için bunlarda bireysel tercihler söz konusu olamaz. Buna göre Rasulullah'ın her okuyuşunda üzerinde durduğu (vakıf yaptığı) kesin olarak bilinen her kelime fâsıladır. Okurken durmandan geçtiği kesin olarak bilinen kelimeler ise fâsıla değildir. Ayetlerde bazen durup

---

(Dâni, *el-Muhkem*, s. 3-4; Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "Ebü'l-Esved ed-Düeli", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 311-312. Bu işi ilk yapan kişilerin Yahya b. Ya'mur ve Hasan el-Basrî olduğu da söylenmektedir (Bkz. Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi (Bir Deneme)*, s. 52). O, hareke yerine yuvarlak noktalar kullanmıştır. Çizgi halindeki hareketlerin Kur'ân'a konması, meşhur dilci Halil b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından gerçekleştirilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "Halil b. Ahmed", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 309-310) O dönemde ayetlerin hareketlenmesi, harflere nokta konması bunlara ilaveten ayet sonlarının belirlenerek birbirinden ayrılması faaliyetlerine karşı çıkanlar olmuştu. Ancak ulemanın çoğunluğu bu tür faaliyetlerin Kur'ân'a bir ilave değil, bilakis onun daha kolay anlaşılmasına yönelik güzel bir hizmet olduğu yönünde görüş bildirmiştir (Dâni, *el-Muhkem*, s. 17, 35).

⁶³ Kur'ân'daki ayet sayısının 6.177, 6.204, 6.212 veya 6.218 olduğu söylenmiştir (Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 251). Hasnâvî ise, günümüzde Ezher ulemasının kabul ettiği ayet sayısının 6.236 olduğunu söyler (Hasnâvî, *el-Fâsıla*, s. 295-296).

⁶⁴ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Vitir, 20; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmi'u's-Sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Fezâilü'l-Kur'ân, 23; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, VI, 294; ayrıca bkz. Nevevî, Yahya b. Şeref, *et-Tibyân fi Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân*, el-Vekâletü'l-İlmiyye li't-Tevezî, Dimaşk, 1983, s. 45; Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri Ve Okunma Kâideleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, ts., s. 179 vd.

⁶⁵ Bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 252, 350; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 182.

⁶⁶ Zerkânî, *Menâhil*, I, 236.

bazen geçmesi ise, bu yerin ya fâsıla olduğunu ya tam vakıf olduğunu bildirmek ya da nefes almak içindir.⁶⁷

2. Kıyâsî Yolla Fâsılının Bilinmesi: Bu, nass ile sabit olan fâsılalara, nass ile sabit oldukları kesin olmayan fâsılları ichtihad ve kıyas yoluyla ilave etme şeklinde gerçekleşir. Fâsıla kelimelerinin ichtihadla belirlenmesinde dini yönden bir sakınca yoktur. Çünkü bu ameliyede Kur'ân metnine hiçbir ilavede ya da çıkartmada bulunulmamaktadır.⁶⁸ Buna şu örneği verebiliriz: Fâtihâ suresindeki **غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ**⁶⁹ ayetinin sonunda yer alan **عَلَيْهِمْ** kelimesinin fâsıla olup olmadığı tartışma konusudur. Fatiha suresinin ayet sayısının yedi olduğunda ittifak vardır. Besmeleyi Fatiha'dan bir ayet olarak kabul edenler **عَلَيْهِمْ** kelimesinin ayet sonu olmadığını dolayısıyla da fâsıla olarak kabul edilemeyeceğini söylemiş, besmeleyi Fatiha'dan bir ayet olarak kabul etmeyenler ise şurenin ayet sayısını yediye tamamlamak için **عَلَيْهِمْ** kelimesinin ayet sonu olduğunu söylemiştir.⁷⁰

D. Fâsıla-Musiki İlişkisi

Musiki, “seslerin bilinen ölçülerdeki vurgu ve kesintilere uydurularak nağmeli şekilde söylenmesidir. Sesteki her vurgu ve kesintiden nağmeler oluşur ve bu nağmelerin bilinen belli ölçülerde (makamlarda) birleştirilmesiyle, ortaya kulağa hoş gelen ses ürünleri çıkar.”⁷¹ Musikide insanın ruhunu okşayan bir uyum ve ahenk bulunduğu için, insan musikiden hoşlanır. Musiki, yapısı gereği tutulup

⁶⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 260-261; Eroğlu, “Kur'ân-ı Kerim'de Fâsıla”, s. 254.

⁶⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 261, Zerkânî, *Menâhil*, I, 236; Eroğlu, “Kur'ân-ı Kerim'de Fâsıla”, s. 254.

⁶⁹ Fatiha, 1/7.

⁷⁰ Zerkânî, *Menâhil*, I, 236-237. Sahabeden bazılarıнын ayetler arasında Kur'ân metninde bulunmayan bazı kelimeleri okumaları ve kendi Kur'ân nüshalarına bu kelimeleri yazmalarının (Örneğin İbn Abbas, Bakara, 2/198. “لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا” ayetini, sonuna “في مواسم الحج” kelimelerini ekleyerek okurdu. İbnü'z-Zübeyr, Âl-i İmrân, 3/104. “وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ” ayetinin sonuna, “ويستعينون بالله” kelimelerini ilave ederek ayeti okurdu. Ayet sayısının veya fâsılların belirlenmesinde belirleyici olmadığı ve ulema tarafından bunların hiçbir zaman dikkate alınmadığıyla ilgili İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin şu yorumu dikkat çekicidir: Sahabe, Rasulullah (sav)'tan duydukları Kur'ân metnini başka bir sözle karıştırmayacak kadar kendinden emindi. Onlar ayetleri okurken, bazen bir kelimenin tefsiriyle ilgili kendi yorumlarını içeren ilaveler yaparlardı. Bu kelimeler, izah ve açıklama türünden kelimelerdi (Suyûtî, *el-İtkân*, I, 209).

⁷¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 590.

dokunulamayan şeylerdendir ve insanın mizacıyla, ruhuyla çok yakın bir uyum ve uygunluk sergiler. İkisi arasındaki bu uyumdan dolayı musiki insana zevk verir.⁷² Duyulan seslerden insanın zevk alması, o seslerin itici değil, uyumlu ve ahenkli olmasından kaynaklanır. “Çünkü seslerin fısıltı (sessiz), sesli, yumuşak, sert, hüznü ve baskın gibi halleri vardır. İşte bunlar arasındaki uyum (bunların uyumlu ve ahenkli bir şekilde kullanılması), güzelliği sağlar.” Dildeki musiki ahengin oluşumunda kelimeyi oluşturan harflerin, mahreçleri açısından birbirinden çok uzak olmaması önemlidir. Mahreçleri birbirinden çok uzak olanlar dârciler tarafından “çirkin” olarak tanımlanmıştır.⁷³ Ancak şunu hemen belirtmeliyiz ki, Kur’ân musikisi “musiki ilminin konusu olan müzikal seslerden” farklılık arz eder. Kur’ân okuyuşunda tecvid kuralları ön plana çıkar. Kur’ân’ın musiki ile okunmasında “harflerin ağızdan çıkış özellikleri, seslendirilirken uzatılma süreleri, ayetlerin durma ve birbirine bağlanma kurallarını belirleyen nağmesiz bir ses uygulaması” söz konusudur.⁷⁴

İslam’ın zuhurundan önce “tempo tutma, ıslık çalma ve koro halinde bir şeyler söyleme gibi durumlar Cahiliye Araplarının hem ibadetlerinde hem de toplumsal faaliyetlerinde başvurdukları ritüeller arasında yer almaktaydı.”⁷⁵ Onların bu özelliğini Kur’ân şöyle tasvir etmiştir: “Onların Mescid-i Haramdaki duaları ise ıslık çalıp el çırpıktan başka bir şey değil!”⁷⁶ Bu tür rivayetler Araplar arasında musikinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Rasulullah (sav) da Kur’ân’ı güzel ses ve melodiyle okumayı tavsiye etmiştir.⁷⁷

Kur’ân’ın muhatapları üzerinde etkili olmasının unsurlarından biri de, sesi ve lafızların ritmik gücünü anlama katmış olmasıdır. Özenle seçilip kendine has özel bir uyum içinde ayetlere yerleştirilen kelimelerdeki musiki tonlar, Kur’ân’ın edebi ahenginin farklı bir çeşidini oluşturur.⁷⁸ Kur’ân vermek istediği mesajı bazen tek bir kelimeyle

⁷² İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 591.

⁷³ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 592; ayrıca bkz. Uygun, Mehmet Nuri, “Kur’ân ve Musiki”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-II*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 49-56.

⁷⁴ Uygun, “Kur’ân ve Musiki”, s. 49.

⁷⁵ Aslan, Ömer, “Kur’ân Tilavetinde Musiki’nin (Ses Sanatının) Mesnedi”, *Elmi Macmuası Baki Dövlət Universiteti İlahiyyat Fakültesinin*, sayı: 2, Bakü, 2006, s. 78.

⁷⁶ Enfâl, 8/35.

⁷⁷ Bu tavsiyelerle ilgili geniş bilgi için bkz. Aslan, “Kur’ân Tilavetinde Musiki’nin (Ses Sanatının) Mesnedi”, s. 84-86.

⁷⁸ Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 114, 129.

gerçekleştirir. Bazen “Bir tek söz her şeye yeter.” Mesajı hedefine tam olarak ulaştırmak amacıyla bazen “kulaklara hitap eden ses tonu ve nağmesiyle bazen hayalde bıraktığı gölgesiyle bazen de hem ses tonuyla oluşan nağmesiyle hem de hayaldeki gölgesi ve iziyle” bu gerçekleştirilir.⁷⁹ Ayet sonlarındaki fâsılların yanı sıra Kur’ân’daki te’kidler, hazifler, takdim ve te’hirlere, kalbler, iltifatlar, taaccüb yerine nidâ, kesret konumunda killet, ibdâl, teşbih, istiâre, tevriye, mukâbele, azab üzerine rahmetin takdim edilmesi, i’caz ve itnâb gibi kelama mahsus pek çok özellik, ayetlerin anlamına ses, ahenk ve ritim açısından farklı bir zenginlik kazandırmakla yakından ilişkilidir.⁸⁰

Musikinin tüm kurallarını göz önüne alarak bir karşılaştırma yaptığımızda dar anlamda Kur’ân ile musiki arasında tam bir uyumdan söz etmemiz mümkün değildir. Ancak geniş anlamda bir ilişkiden söz edebiliriz.⁸¹ Fâsılalarda anlam, her zaman önceliklidir. Fâsılardaki ritmik yapı ve “musiki nağmeleri, Kur’ân üslubunun şahaneliğini tamamlayıcı bir unsur olarak yer alır.”⁸² Şiir ve nesrin tüm özelliklerini bir araya toplayan Kur’ân, insanların sözlerinde bulunmayan kendine has bir ifade tarzına sahiptir. “Onda esrarengiz bir musiki vardır. Bu musiki, Kur’ân’ın kendine has üslubundan, kelimelerin güzelliğinden, cümlelerin ahenk ve insicamından, iç ve dış fâsılların sağladığı uyumdan kaynaklanmaktadır. Birçok ayetin sonunda sıralanan fâsıllar, Kur’ân-ı Kerim’i musiki sanatındaki ses tekrarlarıyla birleştirir. Tekrarlanan sesler, son derece güzel ve tesirlidir. Unutulmayacak bir ahenk üstünlüğü içindedir. Bu da Kur’ân’ın bir başka yönünün tezahürüdür.”⁸³

Fâsılalarda var olan musiki ahenk ve ses güzelliğiyle surelerin genel atmosferi arasında çok mükemmel bir uyum ve yakın bir ilişki söz konusudur. Fâsılları aynı harfle biten on bir surede⁸⁴ bunlar çok güzel bir şekilde tezahür etmiştir. Fâsıla harfleri birbirine yakın olan Fâtiha, Yunus, Mu’minûn, Duhân, Kalem, Mutaffifîn, Tîn ve Mâ’ûn surelerinde

⁷⁹ Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 118.

⁸⁰ Kaçar, Halil İbrahim, *Edebî Yönden Hazif Üslubu (Eksiltili İfadeler)*, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 282-284; Kaçar, Halil İbrahim, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu (Takdim-Te’hîr)*, İstanbul, 2007, s. 26, 216, 230.

⁸¹ Okiç, M. Tayyip, *Tefsir Usûlü*, (basılmamış Tefsir Usulü notları), s. 61.

⁸² Nakre, *Saykulüciyyetü'l-Kıssa*, s. 492.

⁸³ Eroğlu, “Kur’ân-ı Kerim’de Fâsıla”, s. 251.

⁸⁴ Bkz. Kamer, *Munâfikûn, A'lâ, Şems, Leyl, Kadr, Asr, Fil, Kevser, İhlâs, Nâs*.

de söz konusu bu musiki uyum ve ahenk hemen fark edilmektedir. Bunlardaki gibi fâsılalarda var olan musiki ahenk ve ses güzelliği, Kur'ân'ın tamamında kendini göstermektedir.⁸⁵

Diğer taraftan bazıları müstakil birer ayet olan Hurûf-u Mukattaâların oluşturduğu fâsılların musiki açısından ayrı bir önemi vardır. Alimlerin bir kısmı Hurûf-u Mukattaâları Kur'ân'ın sesli remizleri ve musiki işaretleri olarak görmüşlerdir. Müsteşrik Theodor Nöldeke de bu görüşü benimsemiştir. Bu çerçevede Hurûf-u Mukattaâ ile musiki arasında kurulan ilişkiye verilen en güzel örneği Kâf (ق) ve Nûn (ن) sureleri oluşturmaktadır. Buna göre Kâf (ق) suresinde Kâf (ق) harfi, 45 ayette 57 defa tekrar edilmektedir. Nûn (ن) suresinde ise Nûn (ن) harfi, 52 ayette 124 kez tekrar edilmiştir. Eğer bu surelerdeki Kâf (ق) harfi yerine Nûn (ن), ya da Nûn (ن) harfi yerine Kâf (ق) harfi kullanılmış olsaydı, surelerdeki ahenk bozulmuş olurdu. Nûn (ن) suresindeki fâsıllar Nûn (ن) harfi ile bitmektedir. Ancak 10 ayet ise Mim (م) harfi ile sonlanmaktadır ve Nûn (ن) ile Mim (م), gunne harfler olduklarından musiki bakımından birbirine çok yakın bir yapı oluştururlar.⁸⁶

Kur'ân'ın sahip olduğu musiki ahenginin ve üslup mükemmelliğinin nazil oluşundan asırlar sonra Arapça bilmeyenler üzerinde bile ne denli etkili olduğunu ortaya koyması bakımından, sonradan Müslüman olmuş Fransız bir müzisyenle Muhammed Hamidullah arasında geçen şu diyalog, bir fâsıla çerçevesinde gerçekleşmiştir:

“Fransız müzisyen Abdullah Gilles Gilbert'i (ö. 1980'lere doğru) ilk defa, İstanbul'da üniversitede çalıştığım sırada tanıdım. O, turist olarak geldiği Türkiye'de zaman zaman Kur'ân'ın tilavet edildiği toplantılara katılırdı. Okunan metnin bir şiir değil de düz yazı olduğunu öğrendiğinde öylesine heyecanlanıp etkilenmişti ki, sonunda Müslüman olmuştu. Bana diyordu ki, 'dünyanın bütün dillerinde şiirde ritim mevcuttur; hiçbir yerde düzyazıda ritim görülmemektedir. Kur'ân bunun tek istisnasıdır; öyle ki, Kur'ân okunurken yalnızca bir kelime değil, kelimenin içinden bir harf bile çıkarılacak olsa bu, tıpkı bir şiir

⁸⁵ Hasnâvî, *el-Fâsıla*, s. 294. Bazı ayetlerdeki “ses” yapısının ifade ettiği semantik anlamlar için bkz. Abdul-Raof, Hussein, “The Linguistic Architecture of the Qur'an” *Journal of Qur'anic Studies*, II/2, London, 2000, s. 50.

⁸⁶ Okıç, Kur'ân-ı Kerimin Üslûb ve Kurâati, s. 13.

dizesinde olduğu gibi kulak tırmalayıcı olur.’ Çok anlamasam da, ona hayran kalmıştım. O, bir gün üniversitede beni ziyarete geldi. Oldukça üzüntülü ve sinirliydi. Bana ‘atalarımızın Kur’ân’ın kimi bölümlerini kaybettiklerini düşünüyorum!’ dedi. Ben, ‘nasıl olur?’ diye sorduğumda cevaben şöyle dedi: ‘Nasr suresinin 2. ayetini şöyle okuyorlar: ‘يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا’ Böyle bir okuma şekli müzikalite açısından imkansız! Allah’ın sözü böyle olamaz. Bana, bir şeyler eksikmiş gibi geliyor! Ben de dedim ki: ‘Hayır bu böyle okunmaz, bunu şöyle okumak lazımdır: ‘فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ’ Böylece ‘أَفْوَاجًا’ in sonunda değil ‘فَسَبِّحْ’ in sonunda duraklama yapılmalıdır. Bu şekilde, bir nefes almak için duraklama yapıldıktan sonra yeniden ‘فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ’ diye okumaya başlanır. Gilbert, büsbütün hayrete kapılıp dedi ki; ‘Ya! Gerçekten öyle mi? Hakikaten senin okuduğun gibiyse, işte o zaman tamam oldu; şimdi inancımı tazeliyorum!’ Hemen hatırlayalım ki, müzikalite hiç göz önünde bulundurulmasa bile, ‘أَفْوَاجًا’ kelimesi üzerinde duraklama yapılmaz; çünkü cümle eksik kalır, şartın cevabı olan ‘فَسَبِّحْ’ cümlede yer almamış olur. Be nedenle ancak ‘فَسَبِّحْ’ten sonra duraklama yapılmalıdır.’⁸⁷

Asrımızın önemli müfessirlerinden Seyyid Kutub da, Kur’ân-ı Kerim’in üslubunun, okunmasıyla ortaya çıkan musiki ahenginin ve ritmik yapının Arapça bilmeyenler üzerinde bile etkileyici derin izler bıraktığına şahit olduğu bir hatırasını şöyle nakleder: “Newyork’a doğru Atlas Okyanusu’nun dalgalarını yarıp giden yüz yirmi kişilik bir Mısır gemisinde, altı kişiden oluşan Müslüman bir grup idik. Gemide Cuma namazı kılmayı düşündük... Geminin İngiliz kaptanı namaz kılmamız için bize kolaylık gösterdi. Gemideki tayfalardan, aşçılardan ve hizmetçilerden görevli olmayanlar dışındakilerin de bizimle Cuma namazı kılmasına izin verdi. Onların tamamı Sudanlı Nübilerden oluşmaktaydı. Onlar bu duruma çok sevindiler. Çünkü gemide ilk defa Cuma namazı kılınmış olacaktı. Cuma hutbesini ben okudum ve namazı

⁸⁷ Hamidullah, Muhammed, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul, 1993, s. 94-95; a.mlf, *Aziz Kur’an*, (trc. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık), Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, 76/77. Aynı olay, Hamidullah’ın başka bir eserinde daha kısa bir şekilde yer almıştır. Bkz. Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi (Bir Deneme)*, s. 62. Hamidullah’ın bu görüşünü karşılaştırmak için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 432. Her ne kadar ‘أَفْوَاجًا’ kelimesi ayet sonu olarak işaretlenmiş olsa da, burada vakıf işareti olarak lâ (ﻻ) vardır. Bu da, burada vakıf yapmayı vasil yapmanın daha uygun olduğunu göstermektedir.

da ben kıldırđım. Bu sırada yabancı yolcuların büyük bir çoğunluğu etrafımızı çevirmiş olup bitenleri seyretmekteydi. Namazın bitiminde bunların çoğu yanımıza gelerek, kutsal ibadetimizin (kuddâs: Hıristiyanların yaptığı bir dua şekli) başarısından dolayı bizi tebrik etti. Onların namazımızdan anladığı şey buydu. Fakat bu kalabalık arasında bulunan bir hanımefendi, bizim ibadetimizden o kadar çok etkilenmiş ve o kadar heyecanlanmıştı ki, göz yaşlarını tutamamış ve duygularına hakim olamamıştı. Yanımıza gelip coşkulu bir şekilde bizimle tokalaştı ve bozuk İngilizcesiyle namazımızın gösteriştten uzak huzur veren yapısından, düzeninden ve manevi atmosferinden çok etkilendiği için kendini tutamadığını söyledi... Daha sonra da şöyle dedi: İbadetinizi yöneten kişinin konuştuğu dil, bir harfini bile anlamamama rağmen insanın içinde hayret verici müzikal bir atmosfer oluşturmaktadır... Ancak benim size sormak istediğim asıl konu bu değildir. Duygularımı etkileyen asıl konu şudur: İbadetinizi yöneten kişinin sözleri arasında tekrarladığı bazı sözler vardı ki, onlar diğer sözlerinden müzikal açıdan çok farklıydılar. Onlar müzikal yönden çok daha zengin ve insanda daha derin etkiler bırakmaktaydılar. Sözlerinin özellikle bu bölümleri sarsıcı ve tüyler ürperten bir yapıya sahipti. Gerçekten onlar değişik şeylerdi. İbadetinizi yöneten kişi "Ruhul Küds" ile dolmuş gibiydi... Bu hanımefendinin söylediklerini bir süre düşündükten sonra şunu anladık: O, Cuma hutbesi ve Cuma namazı sırasında okunmuş olan Kur'ân ayetlerinden söz ediyordu. Sonuç olarak, söylenenleri anlamayan bir hanımefendinin bütün bunları söylemesi, bizi derinden etkilemiş ve bizim için bir sürpriz olmuştu."⁸⁸

E. Fâsıla Çeşitleri Açısından Ritmik Yapılar

1. Son harfleri açısından fâsıllar iki bölümde incelenir:

a. Harflerin Mutemâsil Oluđu (متمائل): Son harfleri birbirine benzeyen fâsıla çeşididir. Kısa surelerden Şems, Leyl, Kadr, Asr, Fîl, Kevser, İhlâs, Nâs; orta büyüklükteki surelerden de Kamer, Munâfikûn ve A'lâ sureleri, kendi içinde fâsıla harfleri aynı olan surelerdir. Bu surelerden Munâfikûn suresi hariç hepsi Mekkîdir. Bu nedenle fâsılların

⁸⁸ Kutub, Seyyid, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1994, III, 1786.

bu çeşidi genelde Mekkî surelerde yer almıştır. Kur'ân-ı Kerim'de en çok bu fâsıla çeşidi bulunur.⁸⁹

Tablo 1: Harflerde Gerçekleşen Mutemâsil Fâsıla

Fâsıla harflerinin (re/r) ayetlerde aynı oluşu ⁹⁰	Fâsıla harflerinin (ye/ى) ayetlerde aynı oluşu ⁹¹	Fâsıla harflerinin (re/r) ayetlerde aynı oluşu ⁹²
وَالطُّورِ	وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ	إِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْتَشَقَّ الْقَمَرُ
وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ	مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ	وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ
فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ	وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ	وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكَلَّأَ أَمْرٌ مُّسْتَمِرٌّ
وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ	إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ	وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ
وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ	عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ	حِكْمَةً بَالِغَةً فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ
وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ	ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ	فَقَوْلٌ عَلَيْهِمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ نُكْرٍ

b. Harflerin Mutekârib (متقارب) Oluşu: Mahreç ve sıfat bakımından fâsıla harflerinin birbirine yakın olduğu fâsıla çeşididir. Bu bağlamda birbirine en yakın harfler Mim (م) ve Nûn (ن)'dur. Medenî ayetlerde bu fâsıla çeşidiyle daha çok karşılaşılmaktadır.⁹³

Tablo 2: Mutekârib Fâsıla

Fâsılalarda birbirine yakın Mim (م) ve Nûn (ن) harflerinin yer alması ⁹⁴	Fâsılalarda birbirine yakın Mim (م) ve Nûn (ن) harflerinin yer alması ⁹⁵
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	حم

⁸⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 60; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 278; Lâşin, Abdülfettâh, "el-Fâsıla fi'l-Kur'ânî'l-Kerim", *ed-Dâre*, VII/I, Riyad, 1981, s. 81.

⁹⁰ Tûr, 52/1-5.

⁹¹ Necm, 53/1-6.

⁹² Kamer, 54/1-6.

⁹³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 74; Lâşin, "el-Fâsıla...", s. 81; ayrıca bkz. Okıç, *Tefsir Usûlü*, s. 61.

⁹⁴ Örnek için bkz. Fâtiha, 1/1-6.

⁹⁵ Örnek için bkz. Duhân, 44/1-6.

وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ	الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ	الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ	مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ
أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ	إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ
رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ	اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

Mekkî surelerle Medenî sureler arasında içerik ve biçimsel açıdan farklar vardır. Bizi ilgilendirmesi bakımından bu biçimsel farklılıkların üslup yönüne kısaca temas edeceğiz. Mekke’de vahyin karşısında Arap edebiyatına son derece hakim müşrikler vardı. Kur’ân Mekkî ayetlerde bu ilk muhataplarının edebi zevklerine de hitap edecek ve onların bu yöndeki itirazlarını delilsiz ve dayanaksız bırakacak şaşırtıcı bir üslup kullanmıştır. Bu dönemde Kur’ân doğrudan doğruya bu insanların vicdanlarına, hislerine, duygularına ve edebi zevklerine hitap eden alışıktıkları seciye benzer ritimler, kulaklarda yankılanan kısa, orta ve uzun fâsıllı sert sayılabilecek bir üslup kullanarak onları ikna etme hedefi gütmüştür. Vahyin Medine döneminde ise Kur’ân’ın, muhatapların durumunu dikkate alarak daha farklı bir üslup kullandığı görülmektedir. Çünkü Medine’de en geniş muhatap çevresi Allah’a ve Peygamberine gönülden inanmış Müslümanlardır. Bir diğer büyük hitap çevresi de oradaki Yahudilerdir. Onlar, Arapça konuşsalar bile Arapçayı İbranice harflerle yazmaktan vazgeçmeyerek⁹⁶ farklı bir kimlik iddiasını sürdürmüş olduklarından, Arap diline Mekkeliler kadar vakıf değillerdi. Böyle bir ortamda Kur’ân vahyi, içerik yönünden ibadet ve hükümlerin ayrıntılarına inen, toplumsal kurallardan ve ahlaki yönlerden söz eden; biçimsel olarak ise daha rahatlatıcı, sükunet veren, uzun uzun düşünmeyi teşvik eden ve Mekkî surelerde gözlemlenen kısa ayetlerin çoğunlukta olduğu şiir formundaki kafiyeli ve secili bir yapıyı çağrıştırmaktan ziyade, çoğunlukla fâsıla harflerinin değişimiyle meydana gelen farklı fâsılların yer aldığı daha uzun ayetlerden oluşan “daha ince, daha yumuşak” bir üslup kullanmayı tercih etmiştir. Medeni ayetlerde özellikle konu hakiki müminlerden, cennetliklerden ve cennetin özelliklerinden bahsettiğinde ayetlerdeki ritmik yapı, ses

⁹⁶ Gözütok, Şakir, İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), Fecr Yayınları, Ankara, 2002, s. 68.

ahengindeki uyum adeta musiki bir enstrümanı andırır.⁹⁷ Çok daha farklı bir üsluba sahip olan “nebevî ateşin yakıcılığını taşıyan soluk soluğa, heyecanlı, acelesi olan sureler, edebi cezanın haberiyle tehdit ve acı içeren, nihayet Allah’ın şaşmaz adaletini ifade eden metinler Mekki’dirler.”⁹⁸

Bu bağlamda Medenî ayetlerde en çok kullanılan formun ون (ûn) - ين (în) - يم (îm) ritmik yapısı olduğu görülmektedir. Nitekim 118 ayetten oluşan Mu’minûn suresinde ون (ûn) ritmi 81 defa, ين (în) ritmi ise 33 defa tekrar edilmiştir. Surenin 51. 73. 86. ve 116. ayetlerinde يم (îm) ritmik yapısının sadece birer kez olmak üzere toplamda 4 kez kullanıldığını görmekteyiz.⁹⁹

Tablo 3: Kur’ân’da En Çok Kullanılan ون (ûn)-ين (în) -يم (îm) Ritmik Yapısı: Muminûn Suresi Örneği

يم (îm) ritmi 4 kez	ين (în) ritmi 33 kez	ون (ûn) ritmi 81 kez
عَلِيمٌ	طِينٌ	الْمُؤْمِنُونَ
مُسْتَقِيمٌ	مَكِينٌ	خَاشِعُونَ
الْعَظِيمِ	الْخَالِقِينَ	مُعْرَضُونَ
الْكَرِيمِ	غَافِلِينَ	فَاعِلُونَ

93 ayetli Naml suresinde ون (ûn) ritmi 50 defa, 34 defa kullanılan ين (în) ritmik yapıyla birlikte yer almıştır. Surenin 9 ayetinde ise يم (îm) ritmi, Mu’minûn suresinde olduğu gibi وم (ûm) - ين (în) ritmik yapısının arasına girerek bu yapıya ayrı bir renk katmıştır.¹⁰⁰

83 ayetten oluşan Yâsîn suresinde ise وم (ûm) 56 defa, وم (ûm) 16 defa, يم (îm) de 11 defa yer almıştır.¹⁰¹

Fâsılalarda aynı harflerin kullanılmasıyla oluşan ritmik yapının art arda gelmesi, surenin tamamında aynı ritmik harfin yer aldığı 11 sure¹⁰²

⁹⁷ Okiç, *Kur’ân-ı Kerimin Üslûb ve Kıraati*, s. 12.

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي
 “Ey gönül huzuruna ermiş ruh! Sen Rabbinden razı, O senden razı olarak dön Rabbine! Sen de katil has kullarımın içine, gir cennetime!” ayeti buna güzel bir örne oluşturur (Fecr, 89/27-30).

⁹⁸ Gölcük, Şerafeddin, *Kur’an ve Mekke*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 25.

⁹⁹ Mu’minûn, 23/1-118.

¹⁰⁰ Naml, 27/1-93.

¹⁰¹ Yâsîn, 36/1-83.

¹⁰² Bkz. Kamer, Munâfikûn, A’lâ, Şems, Leyl, Kadr, Asr, Fil, Kevser, İhlâs, Nâs.

dışında genelde iki, üç veya dört ayetin peş peşe gelmesi şeklinde tezahür etmektedir. Fakat bunların da istisnaları vardır. Örneğin Mekki bir sure olan Tekvîr suresinde et (ت) şeklindeki aynı ritmik yapının 14 ayette peş peşe geldiği anlaşılmaktadır.¹⁰³

Az sayılabilecek bir ayet sayısı içerisinde fazla ritm değişikliğinin yapılmasına Âdiyât suresini örnek verebiliriz. Çünkü sadece 11 ayetlik bu surede, 4 değişik ritm kullanılmıştır: 5 yerde ل (en), 2 yerde ي (îd), 1 yerde و (ûd), 3 yerde و (ûr) ve ير (îr).¹⁰⁴

Tablo 4: Kısa Bir Surede Ritmik Yapının Çok Çeşitli Olması: Âdiyât Suresi Örneği

و (ûr) ve ير (îr) ritmi 3 kez	ي (îd) ritmi 2 kez	و (ûd) ritmi 1 kez	ل (en) ritmi 5 kez
أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثَ رَمَلًا فِي الْقُبُورِ	وَأَنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ	إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ	وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا
وَحَصَلَ مَا فِي الصُّدُورِ	وَأَنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ		فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا
إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ			فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا
			فَأْتِرْنَ بِهِ نَعْمًا
			فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا

2. Uzunluk-kısalık bakımından fâsılalar üç bölümde ele alınır:

a. Kısa (قصير) Fâsıla. İki kelimededen oluşan fâsısalı ayetler buna örnek verilebilir.¹⁰⁵

Tablo 5: Kısa Fâsıla

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا
فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا

¹⁰³ Tekvîr, 81/1-14. (سَيَّرَتْ, انكدرت, كورت) gibi.)

¹⁰⁴ Âdiyât, 100/1-11.

¹⁰⁵ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 78; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 278. Verilen örnek için bkz. Mürselât, 77/1-2. Kısa fâsısalı örnekler için bkz. Müddessir, 74/1-2; Âdiyât, 100/1-2; Zâriyât, 51/1-2.

b. Orta (متوسط) Fâsıla: Kısa ve uzun fâsıllı ayetler arasında kalanlar.¹⁰⁶

Tablo 6: Ort Fâsıla

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْتَشَقَّ الْقَمَرُ
وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ

c. Uzun (طويل) Fâsıla: Kelime sayısı ondan fazla olan fâsıllı ayetler. Bu tür ayetlerdeki kelime sayısı bazen on dokuz kadar ulaşmaktadır.¹⁰⁷

Tablo 7: Uzun Fâsıla

إِذْ يُرِيكُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكُمْ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَأَيْتُمْ كَثِيرًا لَفَهِتُمْ وَكَلْتُمُوهُمْ فِي الْأَمْرِ وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ
وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّقِيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيَقُولُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

3. Vezin, kafiye ve fâsıla harfi ilişkisi yönüyle fâsıllar üç bölümde ele alınabilir:

a. Mutevâzî (متوازي) Fâsıla: İki fâsılanın hem vezin hem de fâsıla harfleri yönüyle birbiriyle uyumlu olduğu fâsıla çeşididir. En mükemmel fâsıla çeşidi budur.¹⁰⁸

Tablo 8: Mutevâzî Fâsıla

Fâsılalarda vezin ve kafiye'nin aynı olması ¹⁰⁹
فِيهَا سُرُورٌ مَّرْقُوعَةٌ
وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ

¹⁰⁶ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 78; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 280. Örnek için bkz. Kamer, 54/1-2.

¹⁰⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 78; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 280. Örnek için bkz. Enfâl, 8/43-44.

¹⁰⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 75; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 278; Lâşîn, "el-Fâsıla...", s. 90.

¹⁰⁹ Örnek için bkz. Ğâşiye, 88/13-14.

b. Mutarraf (مطرف) Fâsıla: İki fâsılanın vezinde birbirine uymadığı ancak fâsıla harflerinin birbiriyle uyumlu olduğu fâsıla çeşididir.¹¹⁰

Tablo 9: Mutarraf Fâsıla

Fâsılalarda veznin farklı, fâsıla harflerinin aynı olması ¹¹¹
مَا لَكُمْ لَّا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا
وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا

c. Mutevâzin (متوازن) Fâsıla: İki fâsılanın sadece vezinde birbiriyle uyumlu olduğu fâsıla çeşididir.¹¹²

Tablo 10: Mutevâzin Fâsıla

Fâsılalarda sadece veznin aynı olması ¹¹³	Fâsılalarda sadece veznin aynı olması ¹¹⁴
وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ	وَأَتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ
وَزَرَابِي مَبْنُوتَةٌ	وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

Yukarıdaki örnekte الْكِتَابَ ile الصِّرَاطَ kelimesi, الْمُسْتَبِينَ ile de الْمُسْتَقِيمَ kelimesi sadece vezinde birbiriyle aynı olduklarından mütevâzindirler.

Tablo 11: Mutemâsil Fâsıla

Vezinlerin aynı, fâsıla harflerinin farklı olması ¹¹⁵
وَأَتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ
وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

¹¹⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 76; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 278; Lâşîn, "el-Fâsıla...", s. 90.

¹¹¹ Örnek için bkz. Nuh/13-14.

¹¹² Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 76; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 278; Lâşîn, "el-Fâsıla...", s. 90.

¹¹³ Örnek için bkz. Gâşiye, 88/15-16.

¹¹⁴ Örnek için bkz. Sâffât, 37/117-118.

¹¹⁵ Örnek için bkz. Sâffât, 37/117-118.

4, Peş peşe gelen fâsıllı ayetler, kendi aralarında kelime sayıları bakımından üç kısımda incelenir:

a. Fâsıla uyumu bulunan iki ayetteki kelime sayısının aynı olması (karînelerin müsavi olması).¹¹⁶

Tablo 12: Her İki Ayetin Kelime Sayısının Eşit Olması¹¹⁷

فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ
وَوَطَّحَ مَنُضُودٍ

Bu kullanımın, en güzel fâsıla çeşidini oluşturduğu söylenmiştir.¹¹⁸

b. Fâsıla uyumu bulunan iki ayetten ikincisinin birinciye göre daha uzun olması.¹¹⁹

Tablo 13: İkinci Ayetin Birinci Ayetten Daha Uzun Olması¹²⁰

وَاللَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ
مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ

c. Fâsıla uyumu bulunan ayetlerin kelime sayısının gittikçe artması. Bu durum peş peşe gelen ayetler arasında üçüncü ayeti de kapsayabilmektedir.¹²¹

Tablo 14: Ayet Uzunluğunun Gittikçe Artması¹²²

حُدُوهُ فَعُلُوهُ
ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلْوُهُ
ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ

¹¹⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 77; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 280.

¹¹⁷ Örnek için bkz. Vâkıa, 56/28-29.

¹¹⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 280.

¹¹⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 77; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 280.

¹²⁰ Örnek için bkz. Necm, 53/1-2.

¹²¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 77; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 280.

¹²² Örnek için bkz. Hâkka, 69/30-32.

F. Fâsılların Sayı Bakımından Harflere ve Son Harfin Harekesine Göre Dağılımı

1. Kur'ân-ı Kerim'de fâsılların sayı bakımından harflere göre dağılımı, Hasnâvî'nin hesaplamasına göre şu şekildedir:

Tablo 15: Kur'ân'daki Fâsıla Harfleri

Fâsıla harfi	Tekrar sıklığı	Fâsıla harfi	Tekrar sıklığı	Fâsıla harfi	Tekrar sıklığı
(ن) Nûn	3.152	(ق) Kâf	67	(ص) Sâd	10
(م) Mim	742	(ت) Te	45	(ك) Kâf	9
(ر) Râ	710	(ع) Ayn	33	(ث) Sâ	6
(د) Dal	308	(ف) Fâ	21	(ح) Hâ	5
(ي) Yâ (harf-i med)	245	(ج) Cim	20	(ض) Dad	4
(ب) Bâ	221	(ط) Tâ	19	(ش) Şin	3
(ل) Lâm	211	(ز) Ze	17	(و) Vav	3
(ه) He	129	(ظ) Zâ	17	(ذ) Zâl	2
(ي) Yâ	92	(س) Sîn	14	(غ) Gayn	1

Bu tabloya göre Kur'ân'da Hı (خ) harfiyle hiç fâsıla bulunmamaktadır. En çok kullanılan fâsıla harfleri Nûn (ن) ve Mim (م) harfleridir ki, bunlar da gunneli oldukları için okuyuşta sese ayrı bir ritim, güzellik ve terennüm katmaktadırlar.¹²³

2. Kur'ân-ı Kerim'de fâsılların sayı bakımından son harfin harekesine göre dağılımı, ayetlerin sayısı 6.236 kabul edilerek Hasnâvî tarafından şu şekilde yapılmıştır:¹²⁴

Tablo 16: Kur'ân'daki Fâsıla Harflerinin Harekeleri

Fâsıla harfinin harekesi	Tekrar sıklığı
Sakin olanlar	5.197
Üstün-fetha (--) olanlar	916
Ötre-zamme (·) olanlar	3

¹²³ Hasnâvî, *el-Fâsıla*, s. 296; Çetin-Topuzoğlu, "Fâsıla", XII, 209; ayrıca bkz. Okıç, *Tefsir Usûlü*, s. 61.

¹²⁴ Hasnâvî, *el-Fâsıla*, s. 295-296.

İ'rab zamiri (هم, کم, تم, هـ) olanlar	113
Sekte ha'sı (هـ, هـ) olanlar	7

II. AYETLER BAĞLAMINDA FÂSILALARIN DEĞİŞİMİYLE OLUŞAN RİTMİK YAPILAR

Kur'ân'daki ahenk ve fâsıla uyumunun, başka bir ifadeyle fâsılların değişimiyle oluşan ritmik yapının daha etkileyici olmasını sağlamak amacıyla olmalı ki (şiiirde olduğu gibi) bazen gramerden “fedakarlık ve müsamahakarlık”¹²⁵ yapıldığı görülür. Suyûtî, Şemseddin İbnü's-Sâiğ ez-Zümürüddî (ö. 776/1375)'nin *İhkâmu'r-Rây fi Ahkâmi'l-Ây* adlı kitabından naklen, Kur'ân'daki bu tür örneklerin kırk farklı çeşidinden bahsetmiştir.¹²⁶ Takdim-te'hir yapılması, bir harf ya da kelime yerine başka bir harf ya da kelime kullanılması, kelimenin asıl yapısının değişime tabi tutulması gibi birçok çeşidi arasından burada konuyu uzatmamak için sadece harf ilave edilmesi ve hafz yapılması konularına temas etmekle yetineceğiz. Aslında bu özelliklerin birçoğu aynı zamanda Kur'ân hattının (resmu'l-mushaf) özellikleriyle de yakından ilgilidir.¹²⁷

1. Harf ilave edilmesi¹²⁸

Sibeveyhi (ö. 180/795) Arap dilinin bu özelliğiyle ilgili olarak şöyle der: “Araplar nağmeli söz söylediklerinde söze Elif (ا), Yâ (ي) ve Nûn (ن) ilave ederlerdi. Bununla sesi uzatırlardı. Sesi uzatmak istemediklerinde ise bu ilaveleri yapmazlardı.”¹²⁹ Arap dilinde var olun bu özellik, anlamdan taviz vermeden kelimenin nağmeli ve daha ritimli bir yapı oluşturmaları için Kur'ân tarafından da kullanılmıştır. Fâsıllara harf ilave edilmesi de üç şekilde olur:

¹²⁵ Okıç, *Kur'ân-ı Kerimin Üslûb ve Kırâati*, 89; ayrıca bkz. Zerkânî, *Menâhil*, I, 255.

¹²⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 265-270; Okıç, *Kur'ân-ı Kerimin Üslûb ve Kırâati*, s. 13. Zerkeşî ise, bu tür örneklerin on iki çeşidine yer vermekle yetinmiştir. (Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 60-67)

¹²⁷ Zerkânî, *Menâhil*, I, 255-266.

¹²⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 61; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 265; Zerkânî, *Menâhil*, I, 256.

¹²⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 281.

a. Med Harfi Elif (ا) İlave Edilmesi

Tablo 17: Ayete Med Harfi (Elif/ ا) İlave Edilmesi

Kelimenin aslı	Fâsıla gereği ayetin son kelimesine elif (ا) ilave edilmesi ¹³⁰
الظُّنُون	وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا
الرَّسُول	وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا
السَّبِيل	فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا

Bu ayetlerin sonundaki الظُّنُون, الرَّسُول ve السَّبِيل kelimelerinin yerine, ahenk ve ses uyumunun sağlanabilmesi amacıyla الظُّنُونَا, الرَّسُولَا ve السَّبِيلَا kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimelere Elif (ا) ilave edilmesiyle surenin tamamında kullanılan Elif (ا) fâsılasına uyum sağlanmış olmaktadır.¹³¹ Bazı kıraatlarda buradaki Elif (ا)'in okunmadığı da olmuştur.¹³²

b. Sekte He (هـ)'si İlave Edilmesi

Sekte He'si Arap dilinde değişik amaçlarla kelimeye ilave edilebilmektedir.¹³³ Hâkka suresinde bu kullanımın güzel örnekleri vardır:

Tablo 18: Ayete Sekte He (هـ)'si İlave Edilmesi

Kelimenin aslı	Fâsıla gereği ayetin son kelimesine sekte he (هـ)'si ilave edilmesi ¹³⁴
كِتَابِي	يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوْتِ كِتَابِيَهٗ
حِسَابِي	وَلَمْ أَدْر مَا حِسَابِيَهٗ
مَالِي	مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهٗ
سُلْطَانِي	هَلَاكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهٗ

¹³⁰ Örnekler için sırasıyla bkz. Ahzab, 33/10, 66, 67.

¹³¹ Zerküşî, *el-Burhân*, I, 61; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 266; Zerkânî, *Menâhil*, I, 256.

¹³² İbn Hâleveyh, Hüsiyin b. Ahmed, *el-Huccetu fi'l-Kirââtî's-Seb'*, (tah. Abdulâl Salim Mukrim), *Dûru's-Şurûk*, Beyrut, 1401, s. 572-573; Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed, *İthâfu Fudelaî'l-Beşer fi'l-Kirââtî'l-Erba'i 'Aşer*, (nşr. Abdülhamid Ahmed Hanefi), Mısır, ts., s. 353.

¹³³ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XI, 136.

¹³⁴ Örnekler için sırasıyla bkz. Hâkkâ, 69/25, 26, 28, 29.

Bu şekilde Sekte He (هـ)'sinin كِتَابِي , حِسَابِي , مَالِي ve سُلْطَانِي kelimelerine ilavesiyle bu ayetler diğer ayetlere hece yönüyle denkleştirilmiş ve fesâhat açısından çok etkin bir yapı oluşturulmuştur.¹³⁵ Bazı kıraatlarda Sekte He'sinin hafzedilip okunmadığı da olmuştur.¹³⁶

c. لعل İlave Edilmesi

Kur'ân-ı Kerimde bu tür kullanımın iki örneğine Yusuf suresinde rastlamaktayız.

Tablo 19: Ayete لعل İlave Edilmesi

Arap dili gramerine göre olması gereken şekil	Fâsıla gereği ayete لعل ilave edilmesi ¹³⁷
لعلني ارجع إلي الناس فيعلموا	لعلني ارجع إلي الناس لعلهم يعلمون
لعلهم يعرفونها اذا انقلبوا إلي أهلهم فيرجعوا	لعلهم يعرفونها اذا انقلبوا إلي أهلهم لعلهم يرجعون

Örneklerdeki ayetlerde fâsılaya uymak maksadıyla ikinci لعل kelimesi cümleye fazladan ilave yapılarak tekrar edilmiştir. Birinci örnekte normal şartlarda Arap dili gramerine göre يعلمون fiilinde var olan Nûn (ن) harfi hafzedilerek لعلني ارجع إلي الناس فيعلموا denilmesi gerekirdi. Aynı şekilde ikinci örnekte de يرجعون fiilindeki Nûn (ن) harfi hafzedilip لعلهم يعرفونها اذا انقلبوا إلي أهلهم فيرجعوا denilmesi gerekirdi.¹³⁸

2. Hazif yapılması

Kelimenin bir kısmının hafzedilip diğer bir kısmının bırakıldığı hazif formunu Kur'ân'ın birçok ayetinde gözlemlemek mümkündür. Bu hazif türünün yer aldığı tüm ayetlerde, iktitâ' eksenli kullanımların ibareye çok önemli edebi açılımlar getirdiğini görmekteyiz. Hazif sayesinde söz dizimi yapısı muhafaza edilmekte, fâsılda var olan ritim ve musiki korunarak aynı vurgularla ayetin devam etmesi sağlanmaktadır.¹³⁹

¹³⁵ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 61; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 268.

¹³⁶ Dimyâtî, *İthâf*, s. 422-423; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX, 222.

¹³⁷ Örnekler için sırasıyla bkz. Yusuf, 12/46, 62.

¹³⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 62; Eroğlu, "Kur'ân-ı Kerim'de Fâsıla", s. 275-276.

¹³⁹ Kaçar, *Edebî Yönden Hazif Üslubu*, s. 282.

Burada fâsılaya riayet gayesiyle hazif konusunu işlerken mefûlun, muzâfun ileyhın, sıfatın, Yâ (ي) harfinin, câr-mecrûrun hazfi gibi bölümlerden¹⁴⁰ “mefulun hazfedilmesiyle”¹⁴¹ ilgili şu güzel örnek üzerinde kısaca duracağız.

Duha suresi 3. ayetten başlayarak dört ayette fâsılânın Kur’ân ayetlerinde çok güzel bir kullanımıyla karşılaşmaktayız.

Tablo 20: Fâsılada Mefûlun Hazfi

Gramere uygun yapı	Meful zamiri (ك) hazfedilmiş fâsıla
وَمَا قَلَكَ	مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى
فَأَوَّاكَ	أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى
فَهَدَاكَ	وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى
فَأَغْنَاكَ	وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى

“Rabbin seni ne unuttu ne de darıldı.

“O, seni yetim bulup barındırmadı mı?

“Seni şaşırılmış bulup yolailetmedi mi?”

“Seni fakir bulup zengin etmedi mi?”¹⁴²

Fâsılâ yönüyle birbirine benzeyen bu ayetlerin konuyu uzatmamak için sadece birincisini incelemekle yetineceğiz. Rasulullah (sav)’a vahiy gelme süreci bir süre inkitaya uğramıştı. Bunu fırsat bilen müşrikler ona şöyle diyorlardı: *إن محمداً ودَّعه ربه وقلاه* “Muhammed’i Rabbi bıraktı ve ona darıldı.”¹⁴³ Allah Teala peygamberini yalnız bırakmadığını ve ona asla darılmadığını beyan etmek için bu ayeti inzal buyurdu. Hatta ayette onların kullandıkları üsluba benzeyen ancak daha edebi bir yapı göze çarpmaktadır.

¹⁴⁰ Bu hazif çeşitleriyle ilgili örnekler için bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 62; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 266, 268, 270; Kaçar, *Edebi Yönden Hazif Üslubu*, s. 192-213, 225-227, 228-233, 245-248, 282.

¹⁴¹ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 268.

¹⁴² Duhâ, 93/3, 6, 7, 8.

¹⁴³ Zemaşerî, Cârullâh Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Ğevâmizi’t-Tenzîl ve ‘Ûyûni’l-Ekâvîli fî Vucûhi’t-Te’vîl*, (nşr. Mustafa Hüseyin Ahmed), Dâru’r-Reyyân li’t-Turâs, Kahire, 1987, IV, 766; Ebu’s-Suûd Efendi, Muhammed el-Amâdî, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, ts., V, 237, IX, 169; İbn Hacer, *el-Askallâni, Fethu’l-Bârî*, (tah. Muhammed Fuad Abdülbaki-Muhıbbuddin el-Hatîb), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1379, VIII, 710.

Arap dili kurallarına göre قلى'nın, وَدَعَكَ kelimesine atfedilmesi nedeniyle ayetin وَمَا فَلَاكَ وَمَا فَلاَكَ şeklinde olması gerekirdi. Ancak ayetlerin sonu elif-i maksûre (ى) fâsıla harfi ile bittiği için فَلَاكَ 'deki mefulluk durumunu belirten ك zamiri düşmüş ve geriye قلى kalmıştır. Bunun asıl nedeni suredeki fâsıla uyumunun vacip hale gelmesidir.¹⁴⁴ Fâsıladaki bu yapı, cümlede ك zamirinin kullanımını gereksiz hale getirmiştir.¹⁴⁵

Diğer taraftan فَلَاكَ 'deki meful konumunda olan ك zamirinin hazfını yukarıdaki gibi ses bağlamında yorumlayanların yanı sıra, bunu surenin genel anlamıyla irtibatlandırıp Kur'ân icazı bağlamında yorumlayanlar da olmuştur. Şöyle ki: قلى fiilinde kızgınlık, dargınlık ve öfke eksenli anlamlar söz konusu olduğu için Allah Teala, bu anlamları peygamberine isnat etmeyi uygun görmemiştir. Çünkü surenin geneli Rasulullah (sav)'ı manevi yönden desteklemekle ilgilidir. Burada Allah'ın peygamberini yatıştırması, gönlünü alması ve teselli etmesi öncelikli hedef olduğundan, Allah Teala قلى'nın içerdiği söz konusu olumsuz anlamları lafız boyutunda bile peygamberine ihsas ettirmek istememiştir.¹⁴⁶ Bu şekilde belâğatın gereği olan lafız-anlam uyumu mükemmel bir şekilde tecelli etmiştir.

III. FÂSILALARDAKİ KIRAAT FARKLILIKLARININ RİTİMLE İLİŞKİSİ

“Kıraat”, Kur'ân-ı Kerim'i sağlıklı bir şekilde tefsir edebilmek için ihtiyaç duyulan sarf, nahiv, beyan, fıkıh, esbâb-ı nuzûl, nâsîh ve mensûh gibi ilimler arasında yer alan önemli bir ilim dalıdır.¹⁴⁷

Oryantalistler başta kıraat farklılıklarından hareketle, Tevrat ve İncil'dekine benzer şekilde Kur'ân'da da yanlışlar ve çelişkiler bulunabileceğini ispat amacıyla yarım asırdan fazla süren ciddi bir çalışma yapmışlardır. Münih'te Alman'lar tarafından kurulan “Kur'ân Araştırmaları Enstitüsü” bünyesinde toplanan kırk iki bin farklı Kur'ân nüshası üzerinde, bu merkezin 1946 yılında bombalanmasına kadar

¹⁴⁴ Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, XXXI, 190. Ayrıca bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 766; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 501; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, X, 454.

¹⁴⁵ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 501; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, IX, 169; ayrıca bkz. Bint eş-Şâtî, *el-İcâzu'l-Beyânî*, s. 269.

¹⁴⁶ Bint eş-Şâtî, *el-İcâzu'l-Beyânî*, s. 269.

¹⁴⁷ Zerkeşi, *Burhân*, I, 13; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 462.

geçen altmış yıllık süre içerisinde yapılan karşılaştırmalı çalışmaların sonucunu, aynı merkez çalışanlarından Arthur Jeffery şu şekilde açıklamıştır: “Biz, şimdiye kadar rivayet farkı görmedik; gördüğümüz katip hatasından ileri gelmiş olan istinsah farklarıdır.”¹⁴⁸

Görüldüğü gibi Kur’ân’da, Kur’ân’ın diğer bölümleriyle çelişki oluşturacak hiçbir kelime ve ayet bulunmamıştır. Kıraatları bu çerçevede değerlendirdiğimizde bunları, Kur’ân’daki bazı kelime ve harflerin anlam bakımından Kur’ân’la çelişmeyecek şekilde farklı okunması olarak özetleyebiliriz. Aslı Rasulullah (sav)’a kadar uzanan ve “rivayet ve nakil” yoluyla gelişmiş olan kıraatlar, Müslümanlara Kur’ân ayetlerini okumada sağladıkları kolaylığın yanı sıra, ayetlerin muhtemel anlamlarını daha geniş yelpazede değerlendirme imkanı sunmaktadırlar.¹⁴⁹

Burada fâsılalarda meydana gelen kıraat farklılıklarının musiki yapıyla ilişkisine yeri gelmişken birkaç örnek verelim. Örneğin Vakıâ suresinde “*Dolgun salkımlı muzlar*”¹⁵⁰ mealindeki *وَطَلَعَ مَنضُودٌ* ayet, bir kıraate göre *وَطَلَعَ نَضِيدٌ* şeklinde okunmuştur.¹⁵¹ Bu ayetten bir önceki ayet *مَخْضُودٌ* şeklinde, bir sonraki ayet ise *مَمْدُودٌ* şeklinde bitmektedir. Dolayısıyla *مَنضُودٌ* şeklindeki okuyuşa göre ayetler arasında fâsıla uyumu söz konusu iken, *نَضِيدٌ* şeklindeki okuyuşta fâsıla uyumu bozulmakta ve ayetlerdeki ses ahengi ve ritmik yapı kesintiye uğramaktadır. Bu şekildeki kıraat farklılığı, kelimenin “hem şekil hem de mana olarak değişime uğraması” tarzında gerçekleşmiş olmaktadır.¹⁵²

¹⁴⁸ Hamidullah, Muhammed, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi Ders Notları*, (trc. Suat Yıldırım), Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Erzurum, 1978, s. 10-11.

¹⁴⁹ Bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 6, 10, 11; Dimyâtî, *İthâf*, s. 5-6; Pâlüvî, Hamid b. Abdülfettah, *Zübdetü’l-İrfân fî Vucûhi’l-Kur’ân*, Hilal Yayınları, Ankara, ts., s. 3; İsmail, Şaban Muhammed, *el-Kurâât Ahkâmuhâ ve Masdaruhâ*, Dâru’l-İsfahânî, Cidde, 1393, s. 57-58; Şelebî, Abdülfettah İsmail, *Resmu’l-Mushâfi’l-Osmânî ve Evhâmu’l-Müsteşrikîn fî’l-Kurâati’l-Kur’âni’l-Kerîm Devâfi’uhâ ve Defuhâ*, Dâru’ş-Şurûk, Cidde, 1983, s. 27; Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 118-219. Müsteşrik İ. Goldziher’in kıraatlarla ilgili yanlış ve konuyu saptıran iddialarına yönelik cevaplar için ayrıca bkz. Şelebî, *Resmu’l-Mushâf*, s. 17-20.

¹⁵⁰ Vakıa, 56/29.

¹⁵¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 27.

¹⁵² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 27; Zerkânî, *Menâhil*, I, 113. İbnü’l-Cezerî, kelimelerin “hem şekil hem de mana olarak değişime uğramasını” kıraatların yedi temel bölümünden biri olarak kabul etmektedir (İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 27-28).

Tablo 21: Fâsılada Kıraat Farklılığı

Kıraat Farklılığı	Normal Okuyuş Şekli ¹⁵³
	فِي سِنْدٍ مَّخْضُودٍ
وَطَلَعَ نَضِيدٍ	وَطَلَحَ مَضْنُودٍ
	وَوَطَّلَ مَمْنُودٍ

Başka bir örnekte Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652), طَعَامُ النَّائِمِ “günahkârların yiyeceği”¹⁵⁴ ayetini okuturken, okuyan kişi bir türlü النَّائِمِ kelimesini söyleyememiş, hatta her defasında bu ayeti طَعَامُ النَّائِمِ şeklinde yanlış okumuştur. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ ona; “طَعَامُ الْفَاجِرِ” şeklinde oku!” demiştir.¹⁵⁵ Bu nedenle Abdullah b. Mesud (32/652) konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “الغفور الرحيم yerine العزيز الحكيم demen Kur’ân’da hata değildir. Hata, rahmet ayetini azap ayeti şeklinde, azap ayetini de rahmet ayeti şeklinde okuman ve Allah’ın kitabında bulunmayanına ona ilave edilmesidir.”¹⁵⁶

Tablo 22: Fâsılada Kıraat Farklılığı

Kıraat Farklılığı	Normal Okuyuş Şekli
الْفَاجِرِ	طَعَامُ النَّائِمِ

Ayrıca kıraat farklılıkları bağlamında, ayetlerdeki fâsıla harfi ve vezni değişmeksizin fâsıla kelimesinde meydana gelen değişimlerle de karşılaşmaktayız:

Tablo 23: Fâsılada Kıraat Farklılığı

Kıraat Farklılığı	Normal Okuyuş Şekli
-------------------	---------------------

¹⁵³ Örnekler için bkz. Vâkıa, 56/28-30.

¹⁵⁴ Duhân, 44/44.

¹⁵⁵ Ebû Yusuf, Yakup b. İbrahim, *Kitâbu'l-Âsâr*, (tah. Ebu'l-Vefâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1355, s. 44; Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, XXV, 131; Hâkim en-Nisâbüri, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, (tah. Mustafa Abdülkadir 'Atâ), Dâru'l-Kutübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, II, 489; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 281. Ayeti bu şekilde okutan kişinin İbn Mesûd olduğu da nakledilmektedir. En eski kaynaklarda Ebu'd-Derdâ adı geçtiği için, onun adını kullanmayı tercih ettik. (bkz. Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, XVI, 149; Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebûbekr, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Mesûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, VII, 418; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni*, XXV, 132).

¹⁵⁶ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, s. 44.

تَسْتَكْبِرُونَ	وَتَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رَجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ
-----------------	---

Yukarıdaki ayette “A'raf halkı, simalarından tanıdıkları bir kısım kimselere seslenip dediler ki: “Ne taraftarlarınızın, ne de büyüklük taslamanızın, size bir faydası oldu.”¹⁵⁷ buyrulmaktadır. Ayetin fâsıla ilgili bölümü تَسْتَكْبِرُونَ şeklindedir. Bu kelimenin تَسْتَكْبِرُونَ şeklindeki farklı kıraatine göre¹⁵⁸ ayetin anlamı, “büyüklük taslamanız” yerine “mal ve asker toplamanız”¹⁵⁹ şeklinde olmaktadır.

Ayetin fâsıla harfi ve vezni değişime uğramadan bunun yerine anlamı bozmayacak farklı bir kelime getirilmesi, kıratlarda zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. سَلَامٌ عَلَى الْيَاسِينَ “Selam olsun İlyas’a!”¹⁶⁰ ayetindeki الْيَاسِينَ kelimesi bir kıraate göre اِدْرِيسِينَ şeklinde okunmuştur. Bu okuyuş, bazı lehçelerde İlyas ve İdris’in aynı anlama gelmesinden kaynaklanmıştır.¹⁶¹

Tablo 24: Fâsılada Kıraat Farklılığı

Kıraat Farklılığı	Normal Okuyuş Şekli
اِدْرِيسِينَ	سَلَامٌ عَلَى الْيَاسِينَ

IV. KUR’ÂN ÜSLUBUNDAKİ ANLAMSAL VE RİTMİK ÖRGÜLER

Kur’ân’ın üslubu, hiçbir metinde olmayan derin dil kaideleriyle örgülü bir yapı arz eder. Bu bağlamda Kur’ân üslubunun çok geniş bir anlam yelpazesini az sayılabilecek kelimelerle gündeme getirdiğini görürüz. Örneğin يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ “Ey karıncalar, yuvalarınıza girin!”¹⁶² ayetinde, Arap dilindeki dil zenginliği açısından on bir vasfın

¹⁵⁷ A'râf, 7/48.

¹⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 108; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 23; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-'Aklî's-Selîm*, III, 230; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VIII, 126.

¹⁵⁹ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-'Aklî's-Selîm*, III, 230.

¹⁶⁰ Sâffât, 37/130.

¹⁶¹ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, XV, 118. İlyâsîn (الْيَاسِينَ) kelimesi, Zeccâc'a göre İlyâs (الْيَاس) kelimesinin farklı bir kullanımından ibarettir. Bazen Mîkâl (مِيكَال) yerine Mîkâl (مِيكَال) ve Mîkâlîn (مِيكَالِينَ) denmesi gibi, burada da İlyâs (الْيَاس) yerine İlyâsîn (الْيَاسِينَ) kullanılmıştır (Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVI, 141).

¹⁶² Neml, 27/18.

bir arada bulunduğuna şahit olmaktadır: “Nida ediyor, kinaye yapıyor, dikkat çekiyor, isimlendiriyor, emrediyor, hikaye ediyor, uyarıyor, hâss yapıyor, âmm yapıyor, işaret ediyor, ikaz ediyor ve özür ortaya koyuyor.”¹⁶³

Kur’ân üslubunun birçok vasfından söz edebiliriz. Her şeyden önce “Kur’ân-ı Kerim Hz. Muhammed’e hitaben gönderilmiştir. Hz. Muhammed’in kendisi ilk muhataptır. Cemaati ancak ondan sonra gelmektedir. Mesela bir Kral elçi olarak tayin ettiğiyle konuşur veya ona talimat verir. Şüphesiz krallar alelade insanlar gibi konuşmazlar: Bazen açık bir şekilde, bazen ima ile veya tahtında müstetir konuşurlar. Birden üslup değiştirirler. Ben diyorum, biz diyoruz, Kral diyor v.s. Her şey Kralın yakınları tarafından anlaşılır, diğerlerinin her şeyi bilmeye dahi ihtiyacı yoktur.”¹⁶⁴ “Bir olay, bir ima vasıtasıyla bildirilene dikkati çekmek için parantezler, istitratlar vardır. Uzun izahatlara girmek için bilinen hadiseler referanslar, hatırlatmalar vardır.”¹⁶⁵

Allah Tealâ, peygamberlerinden muhataplarını derinden etkileyecek, onları adeta can evinden vuracak belîğ sözler söylemelerini istemiştir. Sözlerin muhatabın anlayacağı bir üslupta olması ve onu can kulağıyla dinlemesini sağlaması, en güzel şekilde Kur’ân üslubuyla ortaya konmuştur. Nitekim Allah peygamberine şöyle emir buyurmuştur:

“وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا” *Onlara kendilerine dair, içlerine işleyecek belîğ sözler söyle!*¹⁶⁶

Buna paralel olarak söz sanatının ne derece etkili olduğunu ortaya koyması bakımından Rasulullah (sav)’ın konuyla ilgili şu ifadesi dikkat çekicidir: “إِنَّ مِنَ النَّبِيِّانَ لَسِحْرًا” *Muhakkak sözde sihir vardır.*¹⁶⁷ Diğer taraftan dil ile ilgili başka bir gerçek de şudur: فَضْلُ كَلَامِ اللَّهِ عَلَى سَائِرِ الْكَلَامِ “Allah’ın kelamının diğer kelimelere üstünlüğü, O’nun yarattıklarına olan üstünlüğü gibidir.”¹⁶⁸ Nitekim Kur’ân’a karşı

¹⁶³ Zerkeşi, *el-Burhân*, III, 227; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 148.

¹⁶⁴ Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi (Bir Deneme)*, s. 19-20. Bu tür bir örnek için bkz. Maide, 5/12.

¹⁶⁵ Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi (Bir Deneme)*, s. 20-21.

¹⁶⁶ Nisâ, 4/63.

¹⁶⁷ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Nikâh, 47; Ebû Dâvud, Edeb, 86; Ahmed b. Hanbel, IV, 263.

¹⁶⁸ Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Fezâilü’l-Kur’ân, 6; ayrıca bkz. Pâlûvî, *Zübdetü’l-İrfân* s. 3.

çıkanlar, Kur'ân hakkında değişik itham ve iftiralarda bulunmalarına rağmen, hiçbir zaman Kur'ân'ın belâğat ve fesahatinin, üslup ve beyanının düşük olduğu gibi bir ithamda bulunmamışlardır. Diğer taraftan Kur'ân'ın bütününe baktığımızda dağınık ifadeler gibi sergilenen ayetlerin, “derin bir uyumla birbirine kenetlenmiş” bir bütünlüğe sahip olduğunu görürüz.¹⁶⁹

Ayetler arasındaki anlam örgüsü oluşturulurken Kur'ân'ın üslubu, fâsılalarla öyle güzel bir ilişki oluşturur ki, bu üsluptaki mükemmellik insanı hayretler içine düşürür. Kur'ân üslubunun bu örgüde seçtiği kelimelerin yerine başka kelimeleri koymak imkansız olduğu gibi,¹⁷⁰ bunların yerine başka kelimelerin konması halinde de, bu durum kolayca anlaşılabilir bir görünüm oluşturur. Maide suresinin şu ayetleri konuya güzel bir örnek oluşturmaktadır:

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَىٰ بَنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمَّيَ الْهَيْئِينَ مِنْ دُونِ اللَّهِ
 “Allah demişti ki: ‘Ey Meryem oğlu İsa!’ Sen mi insanlara ‘Beni ve annemi Allah’tan başka iki tanrı edinin’ dedin?”¹⁷¹ mealindeki ayette Hıristiyanların Hz. İsa’yı ve annesi Meryem’i ilah edindikleri konusu gündeme getirilmektedir. Uluhiyete ters düşen böylesi bir anlayışı benimsemiş kimselerin cezalandırılmayı hak ettikleri ve bunu Allah’ın dilemesi halinde gerçekleştireceği sonraki ayette işlenen diğer bir konudur. “Eğer onları cezalandırırsan, şüphe yok ki onlar Sen’in kullarıdır. Eğer onları affedersen, şüphesiz sen daima üstünsün, hüküm ve hikmet sahibisin!”¹⁷² şeklindeki ayette ele alınan bir diğer konu da, Allah’ın böyle bir inanca sahip olan insanları affedip affetmeyeceği meselesidir. İşte bu af konusu, ayetin sonunda yer alan fâsıla ile açıklığa kavuşturulmuştur. Bu fâsılda tercih edilen عزیزٌ حَكِيمٌ şeklindeki kelimeler çok anlamlıdır. Halbuki aynı ayette önce azap (تَعَذِّبُهُمْ), sonra da af (تَغْفِرُ) konusundan bahsedilmiştir. Buna göre ayetin sonunda Allah’ın affetme sıfatını konu edinen غَفُورٌ رَحِيمٌ şeklinde bir kullanım ilk etapta aklen uygun gibi gözükmektedir. Halbuki غَفُورٌ رَحِيمٌ yerine عزیزٌ حَكِيمٌ kelimelerinin tercih edilmesinde çok daha büyük hikmetlerin varlığı, konuyu Arap dili incelikleri yönüyle tahlil ettiğimizde daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Azabı hak edenler

¹⁶⁹ Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 38.

¹⁷⁰ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi (Bir Deneme)*, s. 62.

¹⁷¹ Mâide, 5/116.

¹⁷² Mâide, 5/118.

sadece en üstün güç, kudret ve saltanat sahibi (azîz) olan tarafından affedilebilir. Bu makamda olanın da akl-ı selim sahibi olmanın yanı sıra ahmaklık, acelecilik, zulüm ve sorumsuzluktan uzak olması (hakîm) gerekir. Bu nedenle ayetin fâsılasında “azîz” ve “hakîm” kelimeleri tercih edilmiştir.¹⁷³

Tablo 25: Kur’ân Üslubunda Kullanımları Dikkat Çeken Bazı Yapılar

Ayetin öncesindeki kelimelerle uyumlu gibi gözükken fakat kullanılması mahzurlu kelimeler	Kur’ân üslubunda tercih edilen şekil
عَفُورٌ رَحِيمٌ	فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Kur’ân üslubu öyle bir özelliğe sahiptir ki, bazen Arap dilinin selikasına sahip kimseler, söylenen sözün Allah kelamı olup olmadığını hemencecik fark ederler. Bir ayetin sonunda yer alan fâsılanın yanlış okunmasına müdahale eden bedevi bir Arapla ilgili olay, buna güzel bir örnek oluşturur: Bedevi bir Arap, Bakara suresindeki bir ayetin sonunda yer alan “عَزِيزٌ حَكِيمٌ”¹⁷⁴ kelimelerini yanlış bir şekilde “عَفُورٌ رَحِيمٌ” diye okuyan kimsenin bu okuyuş tarzına itiraz etmiş ve okuduğu şeyin Allah’ın kelamı olamayacağını şu sözlerle belirtmiştir: Bu kişi Kur’ân okumuyor. “Eğer bu (önceki okuduğu) Allah’ın kelamı ise, okuyan kişi böyle (عَفُورٌ رَحِيمٌ) diyemez.” Çünkü hak yoldan sapmayla (الزلل) Allah’ın affetmesi (الغفران) bir arada olamaz. Bu nedenle burada hüküm ve hikmet sahibi anlamına gelen hakîm (حَكِيمٌ) kelimesi kullanılmalıdır.¹⁷⁵

Tablo 26: Kur’ân Üslubunda Kullanımları Dikkat Çeken Bazı Yapılar

Ayetin öncesindeki kelimelerle uyumlu gibi gözükken fakat kullanılması mahzurlu kelimeler	Kur’ân üslubunda tercih edilen kelimeler
الْعَفُورُ الرَّحِيمُ	إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَلَهُمْ عِبَادَتُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَأِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

¹⁷³ Nakre, *Saykulüciyyetü'l-Kıssa*, s. 492-493.

¹⁷⁴ Bakara, 2/209: “Size açık açık deliller geldikten sonra yine (hak yoldan) ayrılmazsanız, bilin ki Allah daima üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir.”

¹⁷⁵ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, 203; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 271 (إن كان هذا كلام الله فلا يقول كذا).

Ayet-i kerimenin metninde de görüleceği üzere, ayetteki azap (تَعَذِّبُهُمْ) ve mağfiret (تَغْفِرُ) kelimelerinden hemen sonra yine bunlarla uyumlu bir anlamın gelmesi beklenmektedir ki buna uygun gibi gözükten العَفْوُ الرَّحْمُ kelimeleridir. Ancak Kur'ân, bunun yerine ayetin sonunda mananın daha mükemmel oluşunu sağlayan العَزِيزُ الْحَكِيمُ ifadesini kullanmıştır.

Fâsılaların Kur'ân üslubuna kazandırdığı birçok zenginlik vardır. Bu çerçevede, bazı değerlendirmelere göre Kur'ân'ın dörtte üçünü¹⁷⁶ veya üçte birini¹⁷⁷ oluşturan kıssalarda da fâsılaların ritmik yapısının, anlama uygun çağrışımlar yapacak bir tarzda kullanıldığına şahit olmaktayız. Örneğin Meryem suresinde anlatılan kıssa, surenin yaklaşık üçte ikisini kapsamaktadır. Suredeki fâsılları oluşturan kelimeleri incelediğimizde bu kelimelerin musiki yapısının bazen yumuşak bazen de sertleştiğini görürüz. Seçilen kelimelerin ve fâsılların oluşturduğu müzikal yapı, konunun değişmesiyle değişime uğrar. Nitekim, surenin fâsılları çoğunlukla “سويا خفيا نجيا” şeklinde yâ (يا) harfinin uzatılmasıyla oluşan yumuşaklık ve rahatlığı ifade edercesine bir üslupla sona ermektedir. Şiddet, sertlik, zor kullanma, kabalık ve azarlama anlamının gündeme getirildiği ayetlerin fâsılları ise bu anlamlara paralel olarak şeddeli (َ) “مدا هذا أزا” bir şekilde sona ermektedir.¹⁷⁸

Hâkka suresinde fâsıla harfleri başlangıçta Tâ (ة), sonra He (ه), sonra Mim (م), sonra Nûn (ن), daha sonra da Lâm (ل) dir. Aynı sure içinde yer alan fâsıllardaki bu değişimler, kulağa hoş gelen zengin bir ritmik yapı ve müzikal armoni oluşturmanın yanı sıra çok derin anlamları da beraberinde getirmektedirler. Konuyla ilgili olarak Seyyid Kutub şunları söylemektedir. “Suredeki durakların ses tonu da, surenin özel ritmine katılıyor ve bu ritim, o derin ve canlı etkiyi gerçekleştirmedi sahne ve konularına uygun olarak çeşitleniyor. Surenin başında uzatma, şedde ve sükun, “ya” harfi ve ardından gelen harekesiz “he” üzerinde fiziksel bir ritme yol açıyor. Sondaki “te”, ister üzerinde durulan yuvarla “he” olsun, isterse dünya ve ahirette yok oluş sahneleri ve ceza pozisyonlarındaki sevinç ve üzüntü tabloları boyunca

¹⁷⁶ Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 11.

¹⁷⁷ Yıldırım, Suat, “Kur'ân-ı Kerim'de Kıssalar”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 3/1-2, Ankara, 1979, s. 37.

¹⁷⁸ Nakre, *Saykulüciyyetü'l-Kıssa*, s. 491-492.

onlara uygun bir vurgu meydana getirmek için cümlenin sonuna eklenen sessiz “he” olsun, durum değişmez. Sonra vurgu, hükmü korkunç, heybetli ve uzun bir ritme yükseltirken, değişiyor: “*Tutun bağlayın onu, kelepçeleysin! Sonra da cehenneme fırlatın!*”¹⁷⁹ Sonra hükmün nedenlerini ve işin ciddiyetini açıklarken Mim (م) veya Nûn (ن) üzerinde karar kılan kesin, ağır ve ciddi bir ritme doğru tekrar değişiyor: “*Çünkü o, büyükler büyüğü Allah’a inanmazdı. Çünkü o, fakiri doyurmayı teşvik etmezdi. Bugün artık burada O’nun bir dostu olmaz. Yiyecek olarak da cehennemliklerin irininden başka bir şey bulunmaz.*”¹⁸⁰ ... Ayetlerin son harflerinde, son harflerden önceki uzatma türlerinde ve vurgularda görülen bu değişiklikler, hepsi de açıktır, gözlenebilir, ayetlerin akışındaki değişikliğe, sahnelere ve atmosfere uygun oldukları gibi konulara, tablolara ve ayetin vermek istediği mesaja da tamamen uygundur.”¹⁸¹

Süleyman Ateş Mesed suresinde fâsılalarla birlikte oluşan üslubun, mana ile olan uyumunun muhteşemliği karşısında hissettiği hayranlığını şu ifadelerle dile getirmiştir: “Surede fevkalade edebi bir uyum vardır. Öfkeden kızaran “alevli adam” ve onun alevini tutuşturan “odun hamalı karısı” alevli bir ateşe girmektedirler. Sureyi okursanız kelimelerdeki “b” harflerinden, odunların birbirine çarpmasından duyulan bir “tab, tab” sesi çıktığını duyarsınız. İşte bu, kelimelerdeki musikinin anlattığı konuya uygunluğu (aliterasyon)dur. Müsiki, odunların toplanıp demetlenmesini canlandırmaktadır.”¹⁸² Başka bir değerlendirmede de odunların iple bağlanması ve boynun iple sıkılmasıyla ortaya çıkan seslerin, suredeki tehdit ve boğulma sesleriyle benzerlik oluşturduğu, böylece de surede kullanılan kelimelerin ritmik yapılarıyla anlamları arasında muhteşem bir ahenk ve uyum ortaya çıktığı ifade edilmiştir.¹⁸³

¹⁷⁹ Hâkkâ, 69/30-31.

¹⁸⁰ Hâkkâ, 69/33-36.

¹⁸¹ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur’ân*, VI, 3676-3677.

¹⁸² Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerîm’in Yüce Meâli*, Şura Yayınları, İstanbul, ts, Mesed 111/5. ayetle ilgili dipnot.

¹⁸³ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur’ân*, VI, 4000-4001.

Tablo 27: Ayet Sonlarındaki Ritmik Yapının Anlamla İlişkisi: Mesed Suresi Örneği

فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّنْ مَّسَدٍ	وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطْبِ	سَيِّصَلِّي نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ	مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ	تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ
--------------------------------------	--	------------------------------------	---	---------------------------------------

Benzer bir durum Nâs suresindeki fâsılaların oluşturduğu ritmik yapıda da kendini açıkça hissettirir. Bu suredeki ayetlerin peş peşe ve gizlice okunmasıyla ortaya çıkan ses tonunda, “surenin atmosferine uygun bir “vesvese” ortamının meydana” geldiği görülecektir. “İnsanlardan ve cinlerden olan, insanların gönüllerine vesvese veren sinsi şeytanın şerrinden... İşte tam bir vesvese ortamı.”¹⁸⁴

Nebe’ suresinde ise başlangıçta fâsıla harflerinin Nûn (ن) ve Mim (م) olmasına karşın, daha sonra anlatım üslubunun yerini tartışma üslubu aldığında bu yeni üsluba uygun olarak fâsıla harflerinin de değiştiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁵

Kur’ân, ilk muhataplarının Arapçanın belağat ve fesahat zevkine varmış kimseler olmaları nedeniyle, onların bu zevkine hitap edecek bir üslupta gelmiştir. Allah Teala, onların Kur’ân’ı dinlemelerine imkan sağlaması için peygamberini ayrıca uyarmıştır:¹⁸⁶ “Eğer müşriklerden biri senden sığınma hakkı isteyip yanına gelmek isterse, sen ona güvence ver, ta ki Allah’ın kalamını dinlesin, düşünsün.”¹⁸⁷

Zıt konuların peş peşe gelişiyile oluşan paragraflardaki Kur’ânî üslup, birbirine çok uzak gibi duran konuların bile büyük bir ahenk ve uyum içinde iç içe geçirilerek ele alındığı sahnelerin ortaya konduğu en güzel örnekleri bize sunar. Bu çerçevede teşvik-korkutma (terğîb-terhîb), vaatle bulunma-tehdit (va’d-va’id), müjdeleme-ikaz etme (tebşîr-inzâr), Şeytan-Melekler, yaz-kış, sıcak-soğuk, azap-rahmet gibi birbirine uzak ve tezat oluşturan konuların birbiri içinde yoğrularak işlenmesiyle¹⁸⁸ oluşan armonik yapı; yan yana geldiklerinde güzel bir resim oluşturamayacağı düşünülen zıt renklerin usta bir ressamın fırça darbeleriyle insanı hayrete düşürecek bir uyum ve ahenk içinde tabloda yer alması gibi, Kur’ân’ın bu tür pasajlarının sahip olduğu mükemmel

¹⁸⁴ Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 121.

¹⁸⁵ Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 138-139.

¹⁸⁶ Nakre, *Saykulûciyyetü'l-Kıssa*, s. 490.

¹⁸⁷ Tevbe, 9/6.

¹⁸⁸ Bu tür konuların karşılaştırması için bkz. Nevfel, Abdurrezzak, *Kur’ân’da Ölçü ve Âhenk*, (trc. Muzaffer Kalaycıoğlu), İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1988, s. 1-187.

ahenk ve uyumla akıllarda hayranlık uyandırır: Bir tarafında müminlerin hidayete ve imana ulaşmasını çağrıştıran sakinleştirici ve huzur veren, diğer tarafında ise kulakları sağır edencesine yankılanan ve adeta kalpleri yerinden söküp çıkartacak sert iki zıt üslubu birbiriyle ahenkli bir şekilde mezceden bir üslup.¹⁸⁹

Kur'ân üslubunda ön plana çıkan hususlardan bir diğeri de, peş peşe kullanılan kelimelerde var olan ritim, vezin, ahenk ve musiki benzerliği gibi biçimsel yakınlığın yanı sıra aynı kelimelerde var olan anlam benzerliği ve yakınlığıdır. Örneğin Nâs suresindeki *مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ* "O sinsi vesvesecinin şerrinden"¹⁹⁰ anlamındaki ayet-i kerimeye baktığımızda *الْوَسْوَاسِ* ve *الْخَنَّاسِ* kelimeleri dikkatimizi çekmektedir. Her iki kelimenin harf sayılarının, kalıp ve vezinlerinin aynı oluşu gibi farklı anlamlara gelseler de her iki kelimenin Arap dili açısından "mübalâğa"¹⁹¹ ifade eden bir yapıda olmaları üslup açısından önemli bir yeknesaklığı çağrıştırmaktadır.

Bir ayette veya peş peşe gelen ayetlerde kullanılan kelimelerin bir sonraki aşamada kullanılan diğer kelimelerle anlam bakımından oluşturdukları üslup, bazen insanı hayretler içinde bırakır. Hz. Nuh ile oğlu arasında geçen diyalogda yer alan *الْجِبَالِ* "dağlar" ve *الْمَوْجِ* "dalga" kelimeleri arasındaki anlam ilişkisi buna güzel bir örnek teşkil eder. Nitekim ortaya çıkan dalgaların büyüklüğü dağların büyüklüğüne benzetilmektedir. Böylece gözler, dağların büyüklüğüne dağlar vasıtasıyla şahit olurken, yine dağlar vasıtasıyla gemideki yolcuların iç dünyalarında yaşadıkları korkunun büyüklüğü ortaya konmuştur.¹⁹²

V. KUR'ÂN ÜSLUBUNUN DİNLEYENLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kur'ân'ın sahip olduğu üsluptan kaynaklanan önemli bir özellik de, dinleyenler üzerinde derin izler bırakmasıdır. Rasulullah (sav)'ın inkarcılar içerisinde onların duyacağı şekilde Kur'ân okumada ısrarcı olmasının nedenlerinden biri, kim olursa olsun Kur'ân'ın dinleyenler üzerinde etki etmesi ve zaman içerisinde onlarda büyük değişimlere

¹⁸⁹ Bkz. Arcûn, Muhammed es-Sadık, *el-Kur'ânu'l-'Azîm Hidâyetuhu ve İcâzuhu fî Ekvâli'l-Müfessirîn*, Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1966, s. 289-290.

¹⁹⁰ Nâs, 114/4.

¹⁹¹ Âlûsû, *Rûhu'l-Me'âni*, XXX, 286.

¹⁹² Nakre, *Saykulûciyyetü'l-Kıssa*, s. 502.

neden olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Rasulullah (sav)'ın herkesin içinde sesli Kur'ân okumasının ve bunu ashabına uygulamasının,¹⁹³ Rasulullah (sav)'ın tebliğinin nirengi noktalarından birini oluşturduğu açıkça görülecektir. Mekke döneminde tebliğin açıktan açığa yapılması açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen Hz. Ömer'in Müslüman olmasında da "birinci etken", dinlediği Kur'ân ayetleri olmuştur.¹⁹⁴

Kur'ân okunduğunda ortaya öyle bir ahenk ve musiki çıkmakta ki, bu yapı Arapçayı en iyi bilen kimseler de dahil olmak üzere dinleyenler üzerinde derin izler bırakmakta ve onları etkisi altına almaktaydı. Bu nedenle Hz. Peygamberle mücadele eden Mekke'nin ileri gelenleri öncelikle Kur'ân'ın duyulmasını engelleme çabası içine girmişlerdir. Onların bu yöndeki engelleme gayretleri Kur'ân'da şöyle ifade bulunmuştur:

*"Kafirler dediler ki: Şu Kur'ân okunduğunda onu dinlemeyin ve okunduğunda ona karşı yaygara koparıp onun başkaları tarafından anlaşılmasını da engelleyin!"*¹⁹⁵

"Onların böyle ir önleme başvurmaları Kur'ân'ın kendileri ve kendilerine uyanlar üzerinde etki yapmasından ne denli korktuklarını ve yüreklerini nasıl sarstığını göstermektedir. Çünkü onlar, sürekli olarak kendilerini izleyen insanların sabah-akşam Hz. Muhammed'in ve O'nun ilk izleyicilerinin okuduğu bir-iki ayet, bir-iki sure ile ne ölçüde etkilendiklerini, Kur'ân'ın cazibesine ne denli kapıldıklarını, Muhammed'e ve izleyicilerine Kur'ân'a kulak veren herkesin bağlandığını, gönüllerin onlara doğru yöneldiğini görüyorlardı."¹⁹⁶

Kur'ân'ın okunduğu mekanlarda, Kur'ân'ın başkaları tarafından duyulup anlaşılmasını engellemek amacıyla Mekkeli inkarcıların parayla insanlar tuttıkları ve onlara yerine göre gürültü ve patırtı çıkartmalarını, türkü-şarkı söylemelerini, araya laf sokuşturmalarını v.b. tavsiye ettiklerini görüyoruz. Bu bağlamda Ebu Cehil, sözünün

¹⁹³ Peygamberimiz'in talebi üzerine Abdullah b. Mesud, bir kuşluk vaktinde Kabe'de Rahman suresini okuduğu için Mekkeli müşrikler tarafından saldırıya uğramıştır. Böyle o Kabe'de ilk defa sesli Kur'ân okuyan kişi olmuştur (İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Me'âfirî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tah. Taha Abdurrauf Sa'd), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1411, II, 156).

¹⁹⁴ Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 25.

¹⁹⁵ Fussilet, 41/26.

¹⁹⁶ Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 27-28.

geçtiği kimselere şu tavsiyede bulunmaktaydı: “Muhammed Kur’ân okuduğu zaman yüzüne karşı bağırın ki, ne dediği anlaşılmasın.”¹⁹⁷

En önemli Arap şiirlerini barındıran Mu‘allakâtü’s-Seba’ sahiplerinden biri olan Lebîd b. Rebîa (38/658) da Kur’ân’ın edebî mucizesi karşısında boyun eğmekten başka çare bulamamış ve Müslüman olmuştu. Bir gün Hz. Ömer, Lebîd’den şiir söylemesini isteyince ondan şu tarihi cevabı almıştır: “Allah Bakara ve Âl-i İmrân surelerini bana öğrettikten sonra artık şiir söyleyemem.”¹⁹⁸

Aradan asırlar geçmesine rağmen Kur’ân’ın ahenk ve musiki açısından cazibiyetini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Özellikle oryantalistlerde ve yeni Müslüman olanlarda bu etki kendini çok açık bir şekilde göstermektedir.

Kur’ân’ın, ayetlerini dinleyenler üzerindeki etkileyici üslubunu ve okunmasıyla ortaya çıkan sadânın onu dinleyenler üzerinde bıraktığı derin izleri bir oryantalist gözüyle değerlendiren Jean-Paul Roux şöyle demektedir: “İslam’ın yayılmasında Kur’ân okumanın bütün uzun nutuklardan daha büyük bir amil olduğu bir çok şahadetle sabittir. Yola getirilmeleri imkansız düşmanlar bile Kur’ân’ı dinler dinlemez birdenbire duraklıyorlar ve hemen imana gelip kelime-i şahadet getiriyorlardı. Ayetlerdeki kelimelerde ne fevkalade bir kuvvet ve kudret vardır!”¹⁹⁹

Meşhur oryantalist Regis Blachere; “Vahyolunan kelimullahın yüksek bir sesle okunması, dinleyenleri mucizevi bir tesir altında bırakır.”²⁰⁰ derken, Richard Bell; “İnsan ruhu üzerinde Kur’ân-ı Kerim’den daha derin izler bırakan başka bir kitap yoktur.”²⁰¹ itirafında bulunmaktan kendini alamamıştır. Yine Blachere, Arapça bilmeyen Avrupalıların Kur’ân ayetlerinin üslubundan son derece etkilenmelerinden ve heyecana kapılmalarından bahisle şöyle demiştir: “Bu heyecan, Valery’nin deyimiyle bu vecd hali Kur’ân diline münhasır bir hususiyetten başka ne ile izah edilebilir? Hatta Arapça bilmeyen

¹⁹⁷ Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, XV, 356; Bağavî, *Me‘âlimü’l-Tenzîl*, IV, 113.

¹⁹⁸ İbn Abdî'l-Berr, *el-İsti‘âb fî Esmâi’l-Eshâb*, Yusuf b. Abdullah, (tah. Ali Muhammed el-Bicâvî), Dâru’l-Cil, Beyrut, 1412, III, 1337; İbn Hizâm, Ebû Zekerriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Tehzîbu’l-Esmâ*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996, II, 380.

¹⁹⁹ Danişmend, İsmail Hâmi, *Garb İlminin Kur’ân-ı Kerim Hayranlığı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1978, s. 63.

²⁰⁰ Danişmend, *Kur’ân-ı Kerim Hayranlığı*, s. 58.

²⁰¹ Bulaç, Ali, “Kur’ân Tarihi ve Tarihsellik”, *Yeni Ümit*, sayı: 58, Ekim-Aralık 2002, s. 54.

Avrupalı bir dinleyici bile bazı sureler okunurken heyecana gelmektedir.”²⁰²

Paris İslam Enstitüsü profesörlerinden Jacques C. Risler, Kur’ân üslubunu şöyle tasvir eder: “Kur’ân’ın ahenkli ve adeta kafiyeli nesri öyle cazip ve nafiz bir letafet ve zerafet neşreder ki bütün fikirlerle tasvirler bir sıcaklık ve aydınlık içinde parlar.”²⁰³ John Davenport ise konuyla ilgili olarak şunları söyler: “Arapça bilmeyen bir kimse Kur’ân’ı dinlese, onun Arapça eserlere olan üstünlüğünü derhal anlar.”²⁰⁴

Kendisini “samimi ve koyu bir Yahudi”²⁰⁵ olarak tanımlayan Ignaz Goldziher bile Kur’ân hakkında “Kur’ân ismiyle maruf olup Allah tarafından vahyedilmiş olan bu kitap, aynı zamanda bütün cihan edebiyatının bir abidesidir.”²⁰⁶ demekten kendisini alamamıştır.

Mekke’nin ileri gelen bazı müşrikleri, Kur’ân’ın üslûbundan çok etkilenmekteydiler. Görünürde Hz. Muhammed ile çatışma durumunda idiler ve ondan hiçbir şey duymak istemiyorlardı. Ancak iç dünyalarında Hz. Muhammed’in okuduğu Kur’ân’ı dinlemeye can atıyorlardı. Hatta bu arzularına kavuşabilmek için günlerce uykusuz kalmayı bile göze almışlardı. İbn Hişam, onların bu duygularını tatmin için yaptıklarını şöyle nakletmektedir: “Ebu Sufyan b. Harb, Ebu Cehil b. Hişam ve Ahnes b. Şerik bir gece Rasulullah (sav)’ın evde namaz kılariken okuduğu Kur’ân’ı dinlemek üzere yola koyuldular. Bunlardan her biri diğer arkadaşlarından habersiz bir şekilde Rasulullah (sav)’ı duyacak bir yerde oturdu. Onlar, Rasulullah (sav)’ın Kur’ân okuyuşunu dinler halde geceyi orada geçirdiler: Güneş doğunca oradan ayrıldılar, ancak yolları bir yerde kesişince yaptıkları şeyden dolayı birbirini kınadılar. Sonra şöyle dediler: Bir daha buraya gelmeyin, halkın alt tabakasından biriler sizi görürse, onların içine şüphe düşürmüş olursunuz. Sonra da ayrıldılar. Ertesi gece her biri aynı yere gidip Rasulullah (sav)’ın Kur’ân okuyuşunu dinleyerek geceyi geçirdi. Güneş doğunca da oradan ayrıldılar. Yolda yine karşılaştılar. Daha önce

²⁰² Danişmend, Kur’an-ı Kerim Hayranlığı, s. 58.

²⁰³ Danişmend, Kur’an-ı Kerim Hayranlığı, s. 66-67.

²⁰⁴ Ateşmen, Mustafa, *Avrupalı Gözüyle İslam*, İstanbul, 1971, s. 133. Müsteşriklerin Kur’ân hakkındaki değerlendirmeleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Dartma, Bahattin, *Yeniden Kur’ân’a Yönelmek*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 20-41.

²⁰⁵ İslamoğlu, Mustafa, “Çevirenin Önsözü”, Ignaz Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri* içinde, Denge Yayınları, İstanbul, 1997, s. 7.

²⁰⁶ Danişmend, Kur’an-ı Kerim Hayranlığı, s. 54.

söylediklerini birbirine söyleyip ayrıldılar. Üçüncü gece ise, yine herkes aynı mekanda yerini aldı ve Rasulullah (sav)'ın Kur'ân okumasını dinleyerek geceyi geçirdi. Güneş doğunca oradan ayrıldılar ve yolları yine keşişti. Bu sefer birbirine şöyle dediler: Oraya dönmeyeceğimize dair birbirimize kesin söz vermeden ayrılmayalım! Bu konuda birbirine söz verip oradan ayrıldılar. Sabah olunca Ahnes b. Şerik, eline bir baston alıp Ebu Süfyan'ın evine gitti. Ona; söyle bana ey Ebâ Hanzale, Muhammed'den duyduğun şey hakkında ne düşünüyorsun, dedi. Ebu Süfyan şöyle cevap verdi: Ey Ebâ Sâ'lebe! Allah'a yemin olsun ki, anlamını bildiğim ve onunla ne demek istendiğini de bildiğim bazı şeyler duydum. Fakat anlamını bilmediğim ve onunla ne demek istendiğini de bilmediğim bazı şeyler de duydum. Bunun üzerine Ahnes şöyle dedi: Yemin ettiğin şey üzerine yemin olsun ki, ben de senin gibi düşünüyorum."²⁰⁷

Velid b. Muğîre, Mekke toplumu içerisinde Arapçayı en iyi bilen "fasîhlerden biri"²⁰⁸ idi. Rasulullah (sav)'a karşı amansız muhalefetiyle bilinirdi. Bir ara dinlediği Kur'ân ayetlerinden etkilenmiş ve Kur'ân'a karşı kalbi yumuşar gibi olmuştu.²⁰⁹ O, Kur'ân hakkındaki düşüncesini soran Mekkelilere şu itirafta bulunmaktan kendini alamamıştı: "Allah'a yemin olsun ki, içinizde Arap şiirlerini, recezini, kasidesini ve cinlerin şiirlerini benden daha iyi bileniniz yoktur. Allah'a yemin olsun ki, Muhammed'in söylediği (Kur'ân), bunlardan hiçbirine benzemiyor. Allah'a yemin olsun ki, Muhammed'in sözünde (Kur'ân'da) bir tatlılık var. O, altındakini ezer, parçalar. O galip gelir, ona galip gelmez."²¹⁰ "Ben kalpleri etkisi alan bir söz duydum."²¹¹

Kur'ân'ın üslubu, vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'i de derinden etkilemekteydi. Nitekim o, sahabenin Kur'ân okuyuşundan son derece zevk alır, onları dinlerken duygulanır ve ağlardı. Rasulullah

²⁰⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 156-157. Mekke müşriklerin ileri gelenlerinin Kur'ân'ın cazibesine kapılmalarıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 28.

²⁰⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 110.

²⁰⁹ Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 26, 34.

²¹⁰ Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, XXIX, 156; benzer nakiller bkz. San'ânî, Abdurrezzak b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, (tah. Mustafa Müslim Muhammed), Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1410, III, 328; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 106; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 550; İbnü'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, VIII, 403; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, IV, 444; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 110; Yıldırım, "Kur'an", XXVI, 395.

²¹¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 111; benzer bir rivayet için bkz. Beyhakî, *el-İtikâd*, I, 268.

(sav) bir gün Abdullah İbn Mesud (32/652)'a; bana Kur'ân oku dedi. Ya Rasulellah, Kur'ân sana indirildi, ben mi sana Kur'ân okuyacağım? deyince, Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: Ben Kur'ân'ı başkasından dinlemeyi severim. Bunun üzerine Abdullah, Nisa suresinden bir miktar okudu. Allah Rasulü (sav) de ağladı.²¹²

Sonuç

Kur'ân'ın hiçbir edebi türe benzemeyen kendine has bir yapısı vardır. Kur'ân ne nesirdir, ne şiirdir. Kur'ân "Rabbülaemininin kelamı"ndan ibarettir. O, Arap dili açısından tarihin en önemli edebiyatçılarının bulunduğu bir dönemde nazil olmuş ve sahip olduğu dil-anlam bütünlüğü itibariyle, bu edip muhataplarını kendine hayran bırakmıştır. Onun üslubu mucizevî özellikler taşır. Kıyamete kadar hiç kimse dil-anlam bütünlüğü açısından Kur'ân'a benzer bir metin oluşturamayacaktır. İlk muarızlarının Kur'ân'a yönelik ithamları arasında onun bir şairin ya da bir kahinin sözü olduğu iddiası yer almaktaydı. Kur'ân'ın bizzat kendisi bu yakıştırmaları "O, bir şairin sözü değildir. Ne de az inanyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir." ifadeleriyle reddetmiştir.

Vahiy mahsülü bir metin olan Kur'ân'daki ifadeler Kur'ân'a has ritmik özellikler taşırlar. "Ritm" veya "ritim", "rythme" kelimesinden dilimize geçen bir kavramdır. Terim olarak, bazı olayların az çok düzenli olacak şekilde arka arkaya gelmesi, düzenli aralıklarla tekrarlanması, ahenk, ölçü, düzenlilik gibi anlamlara gelmektedir. Bu çalışmada Kur'ân metnindeki kelime ve cümlelerin kendi içinde ahenkli, ölçülü ve düzenli bir şekilde ard arda sıralanması konusu "ritim" bağlamında ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Gelenekte Kur'ân'ın bu özelliği "fâsıla" konusu içerisinde ele alınmıştır. Bu nedenle de fâsıla konusuna yer yer ayrıntılı sayılabilecek bir düzeyde yer verilmiştir. Konuyla ilgili yapılan benzer çalışmalardan farklı olarak, musikiyle konumuz arasındaki ilişkilere temas edilmiş ve ayet sonlarındaki fâsılların değişimiyle oluşan ritmik yapılar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın orijinal sayılabilecek yönlerinden bir diğeri de kıraat farklılıklarından kaynaklanan ritmik yapılardan bahsetmiş olmasıdır. Bunlara ilaveten verilen örneklerin birçoğu tablolar halinde

²¹² Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc, *el-Müsne'du's-Sahîh (Sahîhu Müslim)*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Salâtu'l-Müsâfirîn, 247.

sunularak konuya görsellik kazandırılmıştır. Kur'ân'ın ritmik yapısı "Fevâsılu'l-Kur'ân" ve "Üslûbu'l-Kur'ân" bağlamında ele alınırken, özellikle Kur'ân üslubunda yer alan hayranlık verici ve gizemli sayılabilecek bazı konuların üzerindeki perdeler aralanmaya çalışılmıştır. Çünkü Kur'ân'daki ritmik yapılar sadece lafız ve vezin güzelliği oluşturan bir özellik taşımazlar, bunun da ötesinde önceki ve sonraki ayetlerle hem lafız hem de anlam açısından çok yakın bir bağlantı görevi üstlenirler. Ayrıca bu ritmik yapılar, Kur'ân'ın okunması ve dinlenmesi esnasında nağmeli ve sanatsal özellikleriyle insana huzur veren etkileyici bir atmosferin oluşmasına katkı sağlarlar.